

Åarjelsaemiengiele

**HÖÖPTEME JÏH
GÏETEDIMMIE GEERVE
JÏH SKAAROEHTIHK
SEKSUELLE
DÅEMIDIMMESTE
MAANAJ JÏH
NOERI LUVNIE**

BÏhkedimmie barkijidie maana- jÏh noereskuvlesne

**HÖÖPTEME JĪH GĪETEDIMMIE GEERVE JĪH
SKAAROEHTIHK SĒKSUELLE DĀEMIEDIMMESTE
MAANAJ JĪH NOERI LUVNIE**

Marita Sandvik, Oddfrid Skorpe Tennfjord,
Kjersti Draugedalen jĪh Kristin Larsen (tjaelijh)

Illustrasjovnh jĪh hammoe
Jens A. Larsen Aas

ÄVTEBAAKOE

RVTS Gaskoeh jìh Rebossa (Regijonaale vierhtiedäehkie maanaj jìh noeri bijre geerve jìh skaaroehthiks seksuelle dämiedimmine) leah daam skuvlebihkedimmiem dorjeme. Bìhkedimmiem ulmie lea viehkietidh maahtoem lutnjedh aejlies jìh iemie seksualiteeten bijre maanaj jìh noeri luvnie, jìh bihkedidh guktie edtja aamhtesh gïetedidh gusnie maanah jìh noerh leah geerve jallh skaaroehthiks seksuelle dämiedimmiem vuesiehtamme. Daajroe maanaj seksualiteeten bijre maahta sãn vaahram giehpiedidh olles maanah seksuelle skaaroehthiks dämiedimmiemöonsterh evtedh. Daajroe teeman bijre sæjhta aaj viehkietidh narrahtimmievæhtah jìh daaresjimmievæhtah varke vueptiestidh guktie maahta daerpies rãajvarimmiejgumie nierhkedh jìh orre daaresjimmieh heerredidh.

Gellie geerve almetjh maetieh neajhkestidh suerkien sijse tjaangedh gusnie maanan jallh noeren seksualiteete lea dan joekoen stieresne. Raaktan dan ävteste vihkele mijjieh tjelke vuekieh faalehtibie dagkerh aamhtesh guarkedh jìh gïetedidh. Fãantoeh man ävteste maanah jìh noerh geerve jìh skaaroehthiks seksuelle dämiedimmiem vuesiehtieh leah daamtaj joekoen gellieligke jìh jeenjesh, jìh laavenjostoe etaati dãaresth sæjhta daerpies årrodh jis edtja dam hijvenlaakan gïetedidh.

Seksuelle dämiedimmiem mestie tjoeperde jallh maahta skaarese sjïdtedh, maahta gellielaakan neebnedh. Daamtaj sjeahta dämiedimmiem jallh dahkoem buerkiestidh goh mij akt mij lea raastendãaresth jallh narrahtihks. Mah baakoetjierth mah bööremeslaakan sjeiehtieh, leah jearohke konteksteste jìh aajkojste. Daennie bihkedimmesne uvtemes baakoetjierth tjoeperdihks, geerve jìh skaaroehthiks seksuelle dämiedimmiem ätnasuvvieh gaajhken bijre mij maahta nãårmen ålkolen årrodh akten hijven jìh aejlies seksualiteetese maanaj luvnie. Mijjieh læjhkan haestebe voerkes årrodh mah baakoeh mah ätnasuvvieh juktie seksuelle dahkoeh maanaj gaskem veelelaakan tjelkestidh, jìh guktie dah mej bijre lea, eah edtjh stigmatiseeremem jìh ovdaerpies maaajsoeh dãåjredh.

Mijjieh haestebe bihkedimmiem eadtjohkelaakan nuhtjedh jìh astedh digkiedidh jìh ussjedattedh hööptemen jìh gïetedimmiem bijjelen seksuelle narrahtimmeste faagetjãanghkojne. Fierhte skuvle byöroe sov njoelkedash darjodh gusnie laavenjostoe giejmiej nommh jìh gaskesadtemebievnesh. Skuvlen stãvroe aktem sjïere diedtem dan ävteste åtna.

Minngemes tjiien akte voerkesvoete sjiidtedamme ij leah ajve geerve almetjh mah daaresjimmiem maanaj vööste darjoeh, men maanah jih noerh jjiitjh daaresjimmiem jallh seksuelle skaaroehthiks däemiedimmiem darjoeh jih vuesiehtieh maanaj jih noeri vööste seamma aaltarisnie. Akte stoerre lähkoe daejtie dorjesävva skuvlesne (Pedersen, Nøhr & Kloppenborg, 2017)

Gaskenasjonaale bijjieguvviegoerhtimmieh vuesiehtieh lähkoe seksuelle daaresjimmieste mejtie maanah jih noerh leah dorjeme, jeerehte 10 proseenti raejeste 50 proseenti raajan (Kruse, 2011). Nasjonaale taalh leah aaj itjmies stoerre: medtie 1 ällesth 5 neajtijste jih 1 ällesth 14 baernijste leah seksuelle daaresjimmiem dääjreme ävtelen 18 jaepieh illieh. Ovrehete bielie daaresjimmieste dorjesovvi naakenistie seamma aaltarisnie, goh voelph, mielehke jallh äahpetje (Mossige jih Stefansen, 2016; Hafstad jih Augusti, 2019). Reektehtse Kriposistie (2017) vuesehte evtiedimmie seksuelle meadtojste vuelieaalteren maanaj luvnie læssene.

Vædtsoesvoete jih daaresjimmiem maanaj vööste leah itjmies meadtoeh almetjereaktaj vööste. Aaj akte seabradahkedäeriesmoere jih almetjehealsoedäeriesmoere mah maehetie stoerre fysiske jih psykiske däeriesmoerh vedtedh disse mij dam dääjroe. Maanah vaarlidh, jih vædtsoesvoetem jih seksuelle daaresjimmiem maanaj vööste hööptedh leah akte vihkeles teema gelline gaskenasjonaale jih nasjonaale soejkesjebarkojne, dej gaskem:

EN:n Maanakonvensjovne artihkele 34

«Maanaj lea reakta vaarljimmiem utnedh gaajhkesaarhts seksuelle nuhtemen jih bääjhtoeh ätnoen vööste. Juktie maanah dagkeres nuhtemen vööste vaarlidh staate edtja daerpies nasjonaale jih gaskenasjonaale rääjvarimmiejgumie nierhkedh».

«Strategije seksuelle healsoe»

(Healsoe- jih hoksedepartemeente 2017)

«Tjielth edtjeh ulmien vööste barkedh juktie seksuelle healsoem eevtjedh, jih daajroem suerkesne evtiedidh. Tjuara barkoem seksuelle healsoem eevtjedh aelkedh joe aareh maanabaelien. Maanagieth jih maanaskuvlh leah dan ävteste vihkeles areenah juktie hijven seksuelle healsoem eevtjedh».

Maahtoelutnjeme 20 (Ööhpehtimmiedirektoraate, 2020) doh bijjemes soejkesjh reerenasseste speejelde fokusen tjirrh seksualiteetese jih raastide ovmessie faagine jih bijjemes bielesne. Dihte tjielke krievenassh beaja jih hijven nuepieh vadta ihke skuvle maahta viehkine ärrोध hijven seksuelle triegkenassem jih daaresjimmiem hööptedh.

Ööhpehtimmielaaken § 9A tjierteste skuvlen lea diædtte hoksedh gaajhkh learohkh jearsoe jih hijven psykososijaale skuvlebyjresem utnieh.

Lohkehtæjprofesjovnen etihkeles vääroemisnie (UF-2012) tjäädtje gaskem jeatjah lohkehtæjja «maam joem dorje jih maanagiertemaanah jih learohkh vaarjele narrahtimmiej vööste, saah gieh dejtie darjoeh».

Seksualiteete lea vihkeles bielie maanaj jih noeri psykiske healsoeste. Lohkehtæjjah utnedh mah maehetie aejlies seksualiteetem däärojodh jih mah buektiehtieh tjoeperdihs jih skaaroehthiks däemiedimmiem identifiseeredh jih giætedidh hijvenlaakan, leah vihkele juktie jearsoe jih hijven skuvlebyjresem eevtjedh, hijven psykiske healsoem eevtjedh jih seksuelle daaresjimmiem hööptedh.

Lissine daajrose lea vihkele voerkes ärrोध jjiitje vuajnojde mah leah maanaj seksualiteeten bijre. Vuajnoeh jih dääjrehtimmieh sijhtieh baajnehtidh guktie teemam giætede jih guktie mijjeh veeljebe darjodh gosse maanaj jih noeri seksualiteeten gaavnedibie. Dääjrehtimmie seksualiteeten bijre soptsestidh sæjhta jearsoesvoetem vedtedh jih vielie daajroem buektidh.

BÏHKEDIMMIE NAEMHTIE TSEEGKESOVVEME

Daate bihkedimmie lea tseegkesovveme prinsihpi mietie Valkesetjoevkesisnie, gusnie seksuelle dâemiedimmie juakasávva kruana, viskes jïh rööpses dâemiedimmide, seammalaakan aejlies, geerve jïh skaaroehthihs seksuelle dâemiedimmie. Sâemies aejkien maahta geerve årrodh dovne don maanese mij dam dorje jïh don maanese mij dam dâájroe, aejlies seksuelle stâákedimmien jïh seksuelle stâákedimmien gaskem joekehtidh mij lea tjoeperdihks jïh skaaroehthihs.

Bihkedimmien göökte áejviebielieh jïh akte lissietjaalegebielie:

1. FAAGELES GOERKESE MAANAJ EVTIEDIMMESTE, SÆJROE 6

2. IEMIE, TJOEPERDIHKS JÏH SKAAROEHTHIHS SEKSUELLE DÂEMIEDIMMIE FÏEREGUHTEN KAPIHTELEM ÁTNA. FÏERHTEN KAPIHTELESE AKTE RÂAJVARIMMIEBIELIE:

- Iemie seksuelle dâemiedimmie, sæjroe 10
- Râajvarimmieh mah aejlies seksuelle dâemiedimmiem eevtjïeh, sæjroe 12
- Tjoeperdihks jïh geerve seksuelle dâemiedimmie, sæjroe 16
- Râajvarimmieh tjoeperdihks jallh geerve seksuelle dâemiedimmine, sæjroe 18
- Skaaroehthihs seksuelle dâemiedimmie, sæjroe 22
- Râajvarimmieh skaaroehthihs seksuelle dâemiedimmine, sæjroe 24

LISSIETJAALEGH

1. Vuesiehtimmie guktie skaaroehthihs seksuelle dâemiedimmiem maanaskuvlesne gïetedidh, sæjroe 29
2. Vuesiehtimmie, guktie geerve seksuelle dâemiedimmiem noereskuvlesne gïetedidh, sæjroe 30
3. Leerhkehtallijem gorredidh, sæjroe 31
4. Maalle dokumentasjovnese jïh bièvesasse gosse skaaroehthihs seksuelle dâemiedimmiem vueptiestamme, sæjroe 32
5. Jearsoesvoetesoejkesjh skuvlesne, sæjroe 34
6. Seksuelle meadtoeh, sæjroe 40
7. Sjyöhtehke viehkiedïenesjh /etaath mejgujmie laavenjostedh, sæjroe 41

1. FAAGELES GOERKESE MAANAJ SĪEHME JĪH SEKSUELLE EVTIEDIMMESTE

Gaajhke maam dāājrebe gējh beaja. Hijven hokse maanaj evtiedimmiem skreejrie, mearan nāake dāājresi jĪh traavmah gaavhtan, evtiedimmie maahta suajmanidh jallh bāajhtoehlaakan evtiesovvedh. Gōökte skraejriesysteemh mijjen darjomh stuvrieh:

Bierkenimmiesysteeme (daamtaj gohtjesāvva alaarme-systeeme) hāksa manne leam jearsoe jĪh vaahran ālkolen.

Goerehtimmiesysteeme tjetskehkevoetem vadta jĪh skreejrehte goerehtidh, orre aath vueptiestidh jĪh lieredh. Daah systeemh eah gāessie gih maehtieh ektesne juhtedh, jĪh bierkenimmiesysteeme goerehtimmiesysteemen bijjelen stuvrie. Dāājrehtimmieh aareh jieliedisnie sijhtieh tjarkelaakan baajnehtidh guktie ektiespīele daej gōökte systeemigaskem jāhta. Gosse maanah leah nāake aath dāājreme, bierkenimmiesysteeme lea aajlesne juhtieminie stoerre bieline tĳjeste, jĪh goerehtimmiesysteeme ij juhtieh. Dah ajve giēhtjedeminie mejtie naan vaahra byjreskinie, jĪh dellie daah maanah dāeriesmoerh utnieh lieredh. Jalhts mijjĳieh mah leah geerve almetjĳh daejrieh klaassetjĳiehtjĳielisnie lea jearsoe, daej maanaj aajla lājĳhkan vaahram vuertieminie. Dellie maanah dāājrehtimmieh daarpesjĳieh daesnie jearsoe ārrodh, gellien aejkien, eevre goske aajla nuekie dāājrehtimmieh ātna numhtie raaktan lea. Lohkehtāejjan goerkese, veanhtadihksvoete jĪh vissjesvoete maehtieh viehkiehtidh guktie maanaj aajla buektehte goerehtimmiesysteemem iktedidh ahkedh vielie.

Naemhtie maanan nuepieh lieredh lāessene, jĪh maana dāājroe veartene maahta hijven ārrodh (Ringereide jĪh Thorkildsen, 2019).

Vierhtieh:

<https://www.rvts.no/ressurser>

«Folkehelse og livsmestring i skolen»

(Ringereide og Thorkildsen, RVTS Sør), PEDLEX

<https://www.cactusnettverk.no/oppskriften-for-hjernens-utvikling/>

<https://www.traumenett.no/index.php> Øverlien, C., Hauge, M. I.,

& Schultz, J. H. (Red.) (2016). Barn, vold og traumer. Møter med unge

i utsatte livs-situasjoner. Universitetsforlaget

JEARSOESVOETE, RELASJOVNE JĪH STUVREHTIMMIE

Daerpiesvoetide dotkedh maanaj jĪh noeri luvnie mah nāake dāājresh ātneme jallh nāake tsiehkĳiej nuelesne byjjenĳieh, vuesehte man vihkele lea jearsoesvoetem, hijven relasjovnh jĪh viehkiem utnedh domtेश, impulsh jĪh dāemiedimmiem stuvrehtidh juktie sĳidtemem, evtiedimmiem jĪh lieremem eevtjedh (Howard Bath, 2009). Daah golme suerkĳieh sĳĳehme vihkeles daerpiesvoeth gaajhki maanaj luvnie buerkĳiestĳieh, jĪh hijven klaasse- jĪh lieremebyjresh sĳugnĳiedĳieh gosse dejtĳie meatan vaalta skuvlen aarkebiejĳien sĳĳse.

1. Jearsoesvoete

Jearsoesvoetem dāājredh lea ellen vihkielommes maanaj jieliedisnie. Maanah geerve almetjĳh daarpesjĳieh mejtie maehtĳieh leajhtadidh. Jearsoe ektiedimmie dovne aktem faktovrem ātna mij vaarjele jĪh aktem faktovrem mij sĳidtemem eevtĳie (Kvello, 2015).

Jeerehte almetjĳistĳie almetjĳasse maam satne dāājroe goh jearsoe, jĪh lea jearohke aarebi dāājrehtimmĳĳste. Sāemies learohkh reaksjovnemōōnsterem utnieh mah maehtĳieh jĳermĳesvoeten vōōste vāājnedh, fer dramatiske, ov-veanhtadihks jĳh sturĳĳie. Maahta dagkerh reaksjovnh guarkedh goh vaejvieh jĳh fāantoej gaavhtan ārrodh mejtie eah haalvoeh. Dah maehtĳieh dejtĳie olkese vuesehtĳidh

(gāljodh, gārrodh, baataridh jĳh vielie) jĳh dejtĳie sĳĳien sisnjelen utnedh (passĳĳve jĳh sĳeavohth, antanadtedh jĳh vielie). Maahta lissĳiehtamme jearsoesvoetem tseegkedh jĳis unnemes aktem geerve almetjĳem ātna mij maanan domtेश guarkoe; akte mij maanam dāarjohth, goerkesem vuesehte jĳh viehkiem vadta nāake domtेश stuvrehtidh.

2. Relasjovne

Gaajhkh maanah j̄ih noerh hijven relasjovnh daarpesjeh mah guhkiem ryöhkoeh. Relasjovne lohkehtæjjan j̄ih learohken gaskem lea joekoen vihkele learohki lieremen j̄ih träjjen gaavhtan (Hattie, 2009), j̄ih lea joekoen vihkele dan emosjonelle, kognitijve j̄ih sosijaale evtiedimmien gaavhtan. Relasjovnemaahtoe skuvlesne lea skuvlebarkijj

vuajnoejbijre maanide j̄ih noeride, voerkesvoeten bijre j̄ijtse dæmiedæmman j̄ih j̄ijtsh domtesh gosse edtja joekehts learohki dæmiedimmiem gietedidh. Faagemaahtoe j̄ih relasjovnemaahtoe sinsitniem dæarjoehtieh guktie fierhten learohken daerpiesvoeth, domtesh j̄ih faageles nuepieh vuajna. (Lund, 2017).

3. Stuvrehtimmie j̄ih ektiestuvrehtimmie

Domtesh mijjen dahkoeh baajnehtieh, j̄ih mijjieh daarpesjibie dahkoej duakan vuejnedh juktie guarkedh mij dejtie juhtiehtieh. Gellie maanah eah Leah liereme j̄ij̄tjemse jaskoehdih, j̄ih geerve almetj̄h daarpesjeh mah maehtieh sijjem «ektiestuvrehtidh» gosse domtesh fer tjarke sjidhtieh. Naakede dehtie ellen vihkielommesistie ij Leah faamoem j̄ih giehtjedimmievuekieh nuhtjedh, men eadtjohke goltelæjjine årrodh, frustrasjovnh dâastodh j̄ih maanan j̄ij̄tjestuvrehtimmie dâarjoehtidh sjehteleslaakan. Jeenjesidie joekehts daajestimulijh maehtieh dejtie viehkiehtidh soelkenidh jallh vielie eadtjohke sjidhtedh, v.g. viehkine jaskoehthks jallh lustes musihkeste.

Maanah mah viehkiem âadtjoech nâake jallh geerve domtesh stuvrehtidh, j̄ih soptsestidh dan b̄ijre maam dââjroeh, hijven haarjanimmie âadtjoech domtesidie j̄ij̄tj̄h stuvrehtidh. Jearsoesvoete j̄ih hijven relasjovnh Leah eevre vihkeles jis edtja stuvrehtimmie dâemiedimmeste barkedh.

Vierhtieh:

«Folkehelse og livsmestring i skolen» (Ringereide og Thorkildsen, RVTS Sør), PEDLEX
Øverlien, C., Hauge, M. I., & Schultz, J. H. (Red.) (2016). Barn, vold og traumer. Møter med unge i utsatte livssituasjoner. Universitetsforlaget

SEKSUALITEETE SKUVLESNE

Maahtoelutnjeme 2020 almetjehealsoem j̄ih jieledehaalvemem t̄jerteste goh akte dejstie golme dâaresthfaageles teemijste skuvlesne. Learohkh edtjeh maahtoem âadtjodh mij gaskem jeatjah hijven psykiske healsoem eevtjie, j̄ih nuepiem vadta ensi veeljemh darjodh. Sjyõhtehke suerkieh teeman sisnjelen jieledehaalveme lea gaskem jeatjah sensualiteete j̄ih t̄joele, medijeatnoe, maehdedh raasth j̄ij̄tsasse biejedh j̄ih mubpiej raasth ââktedh j̄ih âssjaldahkh, domtesh j̄ih relasjovnh gietedidh (Udir, 2019).

Vierhtieh:

LINK (Livsmestring i norske klasserom)
«Folkehelse og livsmestring i skolen» (Ringereide og Thorkildsen, RVTS Sør), PEDLEX
Play it right – sâgastallamvædsak seksualitehta birra.
Se <https://rvtsost.no/play-it-right>

LAAVENJOSTOE ETAATI DÅARESTH

Aareh barkoe lea vihkele juktie skaaram hööptedh, jñh prääsehke maanah viehkietidh mah haestemh tjoeperdihks jñh skaaroehthiks seksuelle dæmiedimmine utnieh. Gaajhke daate ektiedahkoem jñh involveeremem kreava ovmesse faagedæhkijste aktene koordineereme barkosne. Akte hijven laavenjostoe etaati dåaresth ektie ulmiejgumie, mah daajroem sinsitnien råállan jñh maahtoen bijre utnieh, jñh jearsoesvoetem jñh ååktmem sinsætnan utnieh, nuepie læssene ihke maanah dam faageles jñh sosijaale däärjoem åadtjoeh maam edtjeh jñh byöroeh åadtjodh – gosse dam daarpesjeh.

SJAEVEHTSVOETEDIEDTE

Goh byögkeles barkije skuvlesne jallh SEØ:sne dov lea akte viedteldihkie sjævehtsvoetediedte laaken tjirrh. Maadthbiehkie daennie diedtesne lea nærhtome biëvnesh vedtedh maanaj jñh eejhtegi bijre mubpide (sjævehtsvoetediedte). Gellie gaertjedimmieh sjævehtsvoetediedtesne gujht gååvnesieh man åvteste lea nuepie mubpiejgumie laavenjostedh juktie mahtedh maanah jñh learohkh bæjjese fulkedh:

- Maahta aamhtesh anonymelaakan digkiedidh
- Maahta jååhkesjimmiem veedtjedh. Jis dihte mij kriëvenassem åtna sjævehtsvoetese jååhkesje jeatjebh mahtieh biëvnesh aamhtesen bijre åadtjodh, sjævehtsvoetediedte heajhtasåvva dan gåhkese goh jååhkesjimmie lea faamosne

BIEVNEMEDIEDTE JÑH BÏELJELIMMIEDIEDTE

Dov lea biëvnemediedte jis maanavaarjelimie biëvnies bijre birrie aktene aamhtesisnie gusnie hoksevaanoem, fysiske daaresjimmiem, seksuelle daaresjimmieh jñh vielie suvmieh

(ööhpehtimmielaake § 15-3 jñh maanagiærtelaaken § 22).

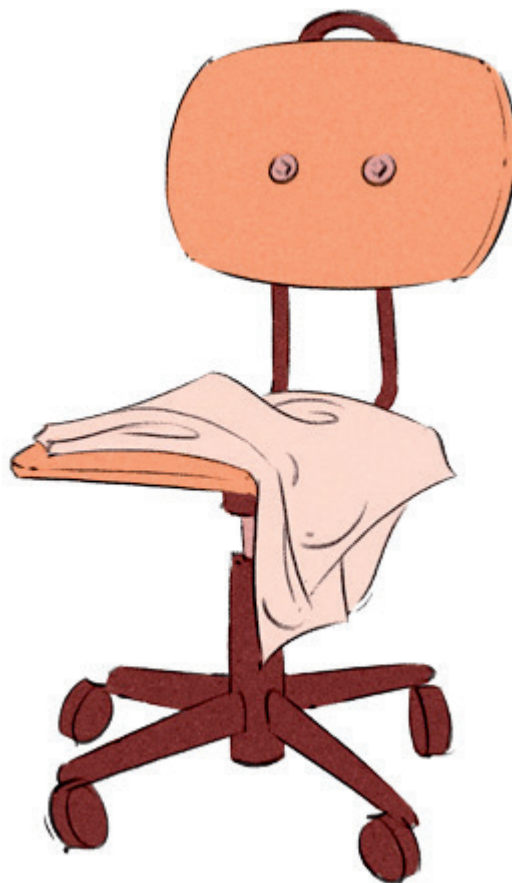
Biëljelimmiedte lea seamma goh biëvnemediedte, dejnie joekehtsinie DATNE dihte mij tjura skraejriem vaeltedh jñh biëljelidh jis sovmh naakenh hoksevaanoem jallh daaresjimmieh dååjroeh.

HÖÖPTEMEDIEDTE

«Hööptedh» sæjhta jiehtedh aktem eventuelle bæetje meadtoedahkoem hööptedh. Dov ij leah diedte meadtoedahkoebijre biëljelidh mah joe leah dorjesovveme. Hööptemediedte lea faamosne desnie gusnie datne leah eevre seekere – jallh aervedh goh saatnan – akte almetje sæjhta seksuelle daaresjimmieh darjodh, naakenem itjmieslaakan eerjedh (aaj itjmies psykiske daaresjimmie) jallh aktem jeatjah almetjem buvvedh, v. bysvehtslaakine § 196

Vierhtieh

<https://rvtsmidt.no/brosjyrer/>

2. IEMIE, TJOEPERDIHKS JÏH SKAAROEHTIHKs SEKSUELLE DÄEMIEDIMMIE MAANAJ LUVNIE

AEJLIES SEKSUELLE EVTIEDIMMIE

Aejlies jÏh iemie seksuelle dâemiedimmie lea dâemiedimmie mij lea faahketje, tjetskehke jÏh lusten gaavhtan. Dihte edtja gâabpatjahki gaskemsh jÏh seammavyörtegs årrodh gosse aalterem, stoeredahkem, skearkagimmiem jÏh kognitjive evtiedimmiem mäjhte.

Seksualiteete lea bielie destie mij lea almetjinie årrodh, jÏh evtiesávva abpe jiele dem reakadimmiem raejeste jaemedem raajan. Maanaj seksualiteetesne jÏjnje tjetskehkevoete jÏh goerehtimmie, jÏh ij gâaredh dam geerve almetjen seksualiteetine viertiestidh. Maanaj seksualiteete lea váajnoes gellielaakan; gielen tjÏrrh, doehtedimmine, goerehtimmie jÏjtse jallh mubpien krâahpeste, seksuelle darjomh, stâåkedimmie jÏh ektiespiele.

SEKSUELLE AAVOE JÏH HAALVEME

Maanabaelien váarome biejesávva seksuelle aavose jÏh haalvemasse, jÏh jearsoesvoetese jÏjtse krâahpen bijjelen moenedh.

SEKSUELLE STÄÅKEDIMMIE

Maanah daamtaj stâåkedimmieh stâåkedieh gusnie seksualiteetem kraanskoeh. Dah maehtieh oktegh stâåkedidh jallh mubpiejgumie ektine. Eevre iemie maanah sijjen krâahpem kraanskoeh jÏh sijjen tjoeleorgaanh doehtedieh. Guktie geerve almetjÏh disse reageerieh - dovne baakoejgumie, gieline jÏh åaredæjjine, baajnehtieh guktie maana dam guarkoe jÏh mah domtesh satne seksualiteeten bijre åådtje. Vihkele maanan goerehtimmiem jáåhkesjidh, dan åvteste seksuelle stâåkedimmie maanam viehkehte jÏjtse krâahpine åahpenidh, jÏh væjkalåbpoe sjædta raasth biejedh jÏh raasth ååktedh.

DAAJROE JÏH JEARSOESVOETE

Positjive tsiehkje seksualiteetese jÏh daajroe jÏjtse krâahpen, jÏjtse aarvoej jÏh vuajnoej bijre lea vihkele juktie jearsoe seksuelle identiteetem evtiedidh. Naemhtie seksuelle aavoem jÏh hijven seksuelle dahkoemöönsterh åådtje. VuartesjÏh s. 14 seksuaaleööhpehtimmiem bijre.

Vedtieh maanide eerlege jÏh eensie vaestiedassh. Daate maahta meatan årrodh váaromem sjugniedidh akten ræhpas dialogese bæetijen aejkien.

TJOELEVOERKESVOETE

Gosse maana 2–3 golmen jaepien bāeries dihte aalka joekehtsem guarkedh baerniej jīh niejti gaskem, jīh maahta jījtjemse identifiseeredh goh niejti jallh baernie. Aerpievuekien vuajnoen mietie veanhta gaajhkesh dovnesh baernine jallh niejtine domtoeh. Daan biejjien daejrebe daate guvvie lea vielie gellielaaketje.

LEGNINGE

Jeenjesh aareh aaltarisnie vueptiestieh sijjiej seamma tjoesele jallh mubpelen tjoesele geasalguvvieh, men aaj iemie ohtje tījtem nuhtjedh sov seksuelle identiteetem kraanskodh. Sjugnedh aktem ræhpas jīh jearsoe byjresem, jīh vueseht datne jāåhkesjh jīh dāarjohth gosse maanah jīh noerh sijhtieh sijjen tjoelevoerkesvoeten jallh legningen bijre soptsestidh. Maanaj stööremes asve lea pruskiehtimmie.

Maanah leah jearohke jearsoe geerve almetjijstie mah maehtieh aejlies seksuelle healsoem dāarjoehtidh. Maanah geerve almetjh daarpesjeh mah maehtieh aavoedidh dej seksuelle kraanskoemistie, men aaj maehtieh dāemiedimmiem stuvrehtidh jīh staeriedidh dastegh dihte narrahtihks sjædta.

RÅAJVARIMMIEH MAH AEJLIES SEKSUELLE EVTIEDIMMIEM EEVTJIEH

Sïejhme r  ajvarimmieh klaassetjiehtjelisnie mah leah viedteldihkie klaassestuvremisnie, sosijaale j  h emosjonelle maahtosne j  h seksuale  hpehtimmesne vihkeles betniem sjugniedieh juktie geerve j  h skaaroehthiks seksuelle d  emiedimmiem heerredidh. R  ajvarimmieh leah dan   vteste dej gaavnoes programmi j  h fokusesuerkiej mietie skuvlesne, j  h gaajhkh lohkeht  jjan vihkeles r  allam j  h sijjiem klaasseektievoetesne v  aroeminie utnieh.

**«Vedtieh nuepieh maanese/
noerese positijve b  astede-
bievnesem j  h bievnesh vedtedh»
(Valkesetjovkese, s. 4)**

1. HIJVEN KLAASSESTUVREME

Nordahl j  h jienebh (2005) klaassestuvremem tjierteste mij relasjovni bijre pry  jjede j  h lea proaktijve goh vihkeles eaktoeh mah edtjeh ov-vaajteles d  emiedimmiem h   ptedh. Relasjovne lohkeht  jjan j  h learohken gaskem lea aaj akte dejstie faktovrijstie mah st  oemes effektem l  eremasse   tna (Hattie, 2009), j  h lea vihkele learohken psykiske healsose (Drugli, 2011). Prinsihph klaassestuvremisnie mij relasjovni bijre pry  jjede j  h proaktijve klaassestuvremisnie sjiehteladta ihke lohkeht  jjah maehtieh posisjovnese b  atedh gaajhkide learoehkide:

Nuhteligs vierhtieh:

«Folkehelse og livsmestring i skolen» (Ringereide og Thorkildsen, RVTS S  r), PEDLEX

Hattie (2009)

**«Learohki relasjovnh
lohkeht  jjide leah vihkele juktie
sosijaale maahtoem evtiedidh.»
(B  hkedimmie Udir, s.26)**

KLAASSESTUVREME MIJ RELASJOVNI B  JRE PRY  JJEDE

- Learoehkinie   ahpenidh goh indivijde
- Fierhthem learohkem buarastehtedh
- Nommem nuhtjedh
- Goltelidh/j   hkesjidh
- Fysiske doehtedimmie (v.g.   elkiem doehtedidh)
- Tjelmiegaskese
- Garmerdidh j  h positijve ts  atskelesvoetem vedtedh
-   dtjem vuesiehtidh viehkine gihtjedh astoaeajkien darjomi bijre, hobby j  h plearoh
- Murreds aath darjodh, v.g. sp  le/st   kedimmie
- Lustesvoetem nuhtjedh
-   nnetji j  jtjedh bijre soptsestidh (ohtje privaate)

NB! Nuhtjh t  jtem relasjovnese eehtegidie

PROAKTIJVE KLAASSESTUVREME

- Veanhtadihksvoete
- Learohkh rutijnh j  h njoelkedassh demtieh
- Lohkeht  jja positijve barkoem j  h d  emiedimmiem garmerde
- Klaassen   vtehke hijven j  h tjelke bievnesh vadta
- Eensi fysiske mierieh
- Eensi struktuvre j  h organisereme

(Vuesiehtimmieh skraejriem   adtjeme daejstie: Webster-Stratton (2005) j  h Bergkastet j  h jienebh (2009))

2. SOSIJAALE JÏH EMOSJONELLE MAAHTOE

Ööhpehtimmie sosijaale jÏh emosjonelle maahtosne lea mubpie biehkïe dehtie universelle hööpïemistie skaaroehïihks seksuelle dâemiedimmeste. Maahtoelutnjemisnie 20, bijjemes bielie, lea sosijaale lieremem jÏh evtiedimmiem buerkiestamme tsïehkesne 2.1:

«Maehïedh jÏjtjemse biejedh dan sÏjse maam jeatjebh ussjedïeh, demïeh jÏh dâäjrehtïeh, lea vâarome empatijese jÏh viënevoetese learohki gaskem (...). Gaajhkesh edïjeh lieredh laavenjostedh, mubpiejgumïe ektïne årrodh jÏh maahtoem evtïedïdïh meatan årrodh moenedh jÏh dïedtem ekïesne vaelïedh» (Udir.no)

Ovmessïe programmh skuvlïde leah evtïesovveme mah edïjeh learohkïdie sosijaale jÏh emosjonelle tïehpiesvoeth lierehtïdïh. Programmh mah edïjeh hööpïtïje âtnasovvedh, âajvahkommes doh seamma teemah jÏh seammaligke maahtoesuerkïeh utnïeh (vuartesjï Nuhtelïgs vierhtïeh). Maallelïereme jÏh vaajteles dâemiedimmiem nænnoestïdïh leah jarngesne, prinsïph vâaroeminïe utnïeh dâemiedimmïejarkelïmmïe maanaj luvnïe sjugnïehtävva dâemiedimmïejarkelïmmïen tÏjrrh tïjelke, geerve almetjï luvnïe. Lohkehtæjja dan âvteste vihkeles râállamaallïne sjædïta juktïe vaajteles dâemiedimmiem klaassetjïehtjïelisnie vuesïehtïdïh gosse jÏjtïe edïta hïjven âvteguvïne årrodh. Ööhpehtimmïe sosijaale jÏh emosjonelle maahtosne maahta joekehts strategïjïh vâaroeminïe utnedh:

(Figuvren vâarome: Arnesen jÏh jïenebh, Befring, Frønes & Sørli, 2010)

<p><i>Strategïjï mah dâemiedimmiem dâarjoehtïeh</i></p>	<p><i>Garmerdïdïh, positïjve tsâatskelesvoete</i> <i>Bïhkedïmmïe, lahtestïmmïe mïj buerkeste</i> <i>Ektïereguleereme</i></p>
<p><i>Kognïtïjve strategïjïh</i></p>	<p><i>Ovmessïe haalvemestrategïjïh dïgkïedïdïh</i> <i>(v.g. ektïedïmmïe gaskem âssjaldahkh, domïesh</i> <i>jÏh dâemiedïmmïe, tïehpiesvoeth dâeriesmoerh</i> <i>loetedh)</i></p>
<p><i>Sosijaale tïehpiesvoeth</i></p> <p>«Sosijaale maahtoe jÏh sosijaale tïehpiesvoeth lea vihkele maanaj jÏh noeri evtïedimmiem gaavhtan relasjovnijste dejgumïe mah seamma bâeries jÏh geerve almetjïgumïe» (Bïhkedïmmïe Udir, s.10)</p>	<p><i>Soptsestalledh man akt bïjre, modelleeredh</i> <i>Empatïje (v.g. vuesïehtïdïh datne mubpiejgumïe</i> <i>damth, garmerdïdïh)</i> <i>JÏjtïedomïese (v.g. domïesi jÏh reguleeremen bïjre</i> <i>lieredh)</i> <i>Laavenjostoe (v.g. viënetjïehpiesvoeth, juekedh,</i> <i>mubpieh vïehkïehtïdïh, njoelkedassh jÏh bïevnesh</i> <i>fulkedh)</i> <i>JÏjtïemse tÏjâadtïjoehtïdïh (v.g. jÏjtïemse âehpïedehtedh,</i> <i>skraejriem vaelïedh, deadtovem töölledh)</i> <i>Dïedte (v.g. latjkoeh höölïedh, nâake raerïestïmmïeh</i> <i>mubpïjste vuastalïdïh)</i> <i>Bïeljelïdïh gosse maam akt geerve, ovsjïehteles jallh</i> <i>leajïhroes dâäjroë</i></p>

Nuhtelïgs vierhtïeh:

Utvïkling av sosial kompetanse. Veïleder for skolen [https://www-lu.hive.no/ansatte/moh/documents/Veil Sos kompetanse.pdf](https://www-lu.hive.no/ansatte/moh/documents/Veil%20Sos%20kompetanse.pdf)

3. SEKSUAALĒ- ÖÖHPEHTIMMIE

Ööhpehtimmie seksualiteeten bijre lea dagke dihte vihkielommes biehkje dennie sjejhme heerredimmesne skaaroehthiks seksuelle dæmiedimmeste. Jienebh faagh Learoesoejkesjsinie Maahtoelutnjeme (LM)20 maahtoelmieh utnieh mah leah seksualiteeten jih seksuelle dæmiedimmien bijre. Daate sæjhta jiehtedh daate lea teema mij edtja jarngesne årrodh abpe skvletijjem. Juktie seksualiteeten bijre ööhpehtidh relasjovne jih jearsoesvoete tjuerieh stieresne årrodh. Jearsoe geerve almetjh mah hijven maahtoem seksuelle dæmiedimmien bijre utnieh maehthieh eerlege jih eensie vaestiedassh vedtedh mah leah daerpies juktie lyhkesidh daan teeman bijre bievnedh. Seksuaaleööhpehtimmie byöroe teemaj bijre årrodh goh gieriesvoete, domtesh, kråahpe, identiteete, ååkteme, aarvoeh jih relasjovnh, prevensjovne jih skiemtjelassh. Lohkehtæjjah sjiere nuepiem utnieh learohkigujmie soptsestalledh daej teemaj bijre jaabnan.

Jis dihte mij seksualiteeteööhpehtimmie tjirrehte lea naakene mejnie learohkh eah biejjieladtje gaskesem utnieh (v.g.healsoeskiemtjesåjhtere), åejvielohkehtæjja byöroe stieresne årrodh ööhpehtimmesne jih teemaj bijre soptsestidh mænngan.

Såemies learohkh sijhtieh, kognitijve tsagkesi jih tsagkesi gaavhtan evtiedimmine, sjehtedamme liehertimmie jih ööhpehtimmie daarpesjidh juktie nåhtoem liehertimmeste åadtjodh.

Vihkeles teemah:

Aarvoeh jih vuajnoeh

Aejlies jih nåake seksualiteete

Mij luhpie jih ij luhpie

Seksuelle vuelie-aaltere

Raasth/privaate suerkieh

Guktie hijven mielehkynie årrodh

Luhpie ije jiehtedh!

Guvviejuekeme jih sosijaale medijh

Seksuelle identiteete

Konsekvensh daaresjimmeste

– leerhketallijasse jih daaresæjjese

Pornografije (fiksjoevne jih riektesvoete)

MAAHTOEULMIEH SEABRADAHKEFAAGESNE

2.daltese: «Learohke edtja mahtedh domtesi, kråahpen, tjoelen jih seksualiteeten bijre soptsestidh, jih guktie maahta jijtse jih mubpiej raasth vuesiehtidh jih ååktedh»

4.daltese: «Learohke edtja mahtedh soptsestalledh raasti bijre mah leah kråahpen bijre, mij vædtsoesvoete jih seksuelle daaresjimmieh leah, jih gusnie maahta viehkiem åadtjodh jis vædtsoesvoetem jih seksuelle daaresjimmieh dååjroe»

7.daltese: «Learohke edtja mahtedh jeerehtsi bijjeli ussjedadtedh identiteetine, seksuelle orienteeremisnie jih tjoelevuekine, jih mahtedh jijtse jih mubpiej raasti bijjeli ussjedadtedh mah leah domtesi, kråahpen, tjoelen jih seksualiteeten bijre, jih digkiedidh maam maahta darjodh jis raasth eah ååkteme sjidh»

10.daltese: «Learohke edtja mahtedh ussjedadtedh guktie identiteete, jijtjeguvvie jih jijtsh raasth evtiesuvvieh jih haastasuvvieh ovmesseie ektievoetine, jih raeriestimmieh åehpiedehtedh guktie maahta baajnehtimmiem jih ov-vaajteles heannadimmieh gietedidh»

Nuhteligs vierhtieh:

«Børn og seksualitet» (Stevnhøj & Strange, 2016)

«Barna og seksualiteten» (Aasland, 2018)

Med hjerte for seksualiteten (Hegge, 2018)

www.seksuellatferd.no

<https://www.reddbarna.no/jegerher>

<https://rvtsost.no/verktoy/seksualitet-hos-barn-og-ungdom>

www.trondheim.kommune.no/seksualitet

www.sexopolitikk.no

www.jegvet.no

www.jegvilvite.no

<https://helse-bergen.no/avdelinger/psykisk-helsevern/psykisk-helsevern-for-barn-og-unge/undervisningsopplegg-pubertet-og-seksualitet>

<https://min.helsekompetanse.no/course/view.php?id=136>

TJOEPERDIHKS JÏH GEERVE SEKSUELLE DÅEMIEDIMMIE

Tjoeperdihks jallh geerve seksuelle d emiedimmie leah  lkolen dam maam guarkoe goh aejlies j h iemie. Dihte d emiedimmie mestie tjoeperde j h daamtaj sjugnieht vva, jallh d emiedimmie mij ij aalteren jallh evtiedimmien mietie sj ehth. Maahta aaj joekehtsvoeete  rrodh dominaansesne  rrodh, jis akte hævhtadihks d emede jallh maam akt faalehte (v.g. vaarjoeh jallh g ahtah), ihke dihte mubpie edtja meatan  rrodh seksuelle st  kedimmesne.

VALKESETJOEVKES MAAHTA MIJEM VIE- HKIEHTIDH JOEKEHTIDH

S emies aejkien maahta geerve  rrodh gaskem aejlies seksuelle d emiedimmiem j h seksuelle d emiedimmiem joekehtidh mij lea tjoeperdihks j h skaaroehthiks, dovne disse mij dam dorje j h don maanese mij dam d  jroe. Daajroe iemie evtiedimmien bi re j h v ehtah mah vuesiehtieh d emiedimmie karakterem molse, lea dan  vteste vihkele. Seksuelle d emiedimmie maahta aaj joekehts motijvh j h mielh utnedh maanide joekehts evtiedimmieboelhkine. «Valkesetjoevkesen» lea hijven viehkierthie geerve almetjidie juktie identifisieredh j h vuarjasjidh seksuelle d emiedimmiem mestie tjoeperde. (Vuartesjh Valkesetjoevkesem sijjesne www.seksuellatferd.no)

PORNOGRAFIJE

Jeenjesh leah tjetskehke sexese, j h jienebh pornoem gaaltijnie nuhtjeh juktie daajroem  adtjodh seksuelle darjomi bi re. Maana- j h medijegoerehtimmien mietie jaepeste 2020, 70 % baernijste j h 25 % neajtjste gaskem 13 j h 18 jaepieh, leah pornoem vuajname. Joekeen baernieh jaabnan pornoem ohtsedieh, naakenh dehtie raejeste dah leah 10 jaepien b eries.

Doh jeanatjommesh buektiehtieh pornografijen j h riektesvoeten gaskem joekehtidh, men naakenidie daate lea geerve. Nuerebh maanah maehtieh tuhtjedh pornografije lea beltje. Pornoem giehtjedh lea iemie

aktene siejhme evtiedimmesne, seamma t jjen goh dihte maahta vuajnoeh j h seksuelle d emiedimmiem baajnehtidh, j h aaj tjoeperdihks  rrodh.

Pornografije lea aelhkje gaavnedh, jñh naan maanah jñh noerh leah vaahresne aktem sáarhts jearohkevoetem pornoste evtiedidh mij maahta dam iemie seksuelle evtiedimmiem baajnehtidh, jñh maahta toleraanssem evtiedidh «kruepies pornose», man ávteste vielie jñh vielie ekstreme stimulijem daarpesje juktie seksuelle lastoem áadtjodh. Jearohkevoeten gaavhtan maahta aaj náakebe sjídedh emosjovnide reguleeredh jñh mentaliseeredh. Váájnoe goh vædtsoes pornografijem vuartasjidh vaahram lissehte seksuelle aggresjovneste, viertiestamme ij vædtsoes pornografijem vuartasjidh.

DÏEDTE VAARJELIDH

Gosse maanah jñh noerh seksuelle dáemiedimmiem vuesiehtieh mij maahta mubpide jallh jñjtjemse skaaroehtidh, dellie geerve almetji díedte reageeredh jñh viehkiem jñh daerpies vaarjelimmiem ohtsedh. Sáemies maanah jñh noerh leah lissie práásehke seksuelle dáemiedimmiem dáájredh jallh jñjtjñh seksuelle dáemiedimmiem evtiedidh maam ij maehtieh jááhkesjidh. Daate maahta maanah árroth ovmesse funksjovneheaptoejgumie, maanah mah vædtsoesvoetem, daaresjimmiem jallh hoksevaanoem dáájroeh, maanah náakebe sosioekonomeles tsiehkijste, jallh maanah mah sturreldh evtiedimmiem jallh sosialiseeremem utnieh.

AAREH VIEHKIE

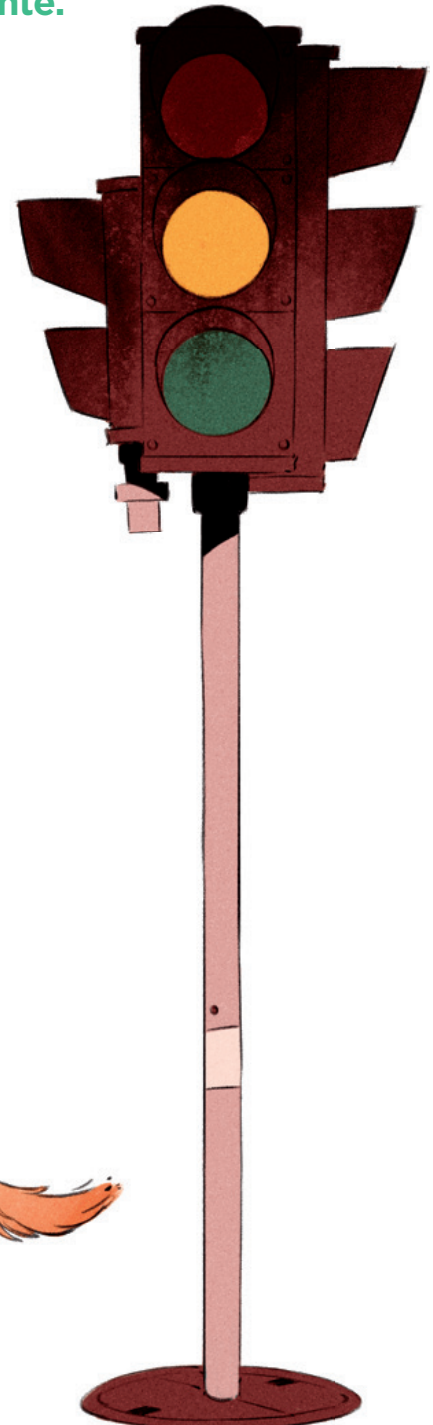
Aareh viehkie lea viehkiem vedtedh dan varke gáarede, jñh ráajvarimmiejgumie nierhkedh akten learohkasse dallatjinié gosse lea daerpies. Náake evtiedimmiemóonsterh jarkedh seksualiteeten bíjre varke, sájhta maanam viehkiehtidh seksuelle aavoem jñh haalvemem áadtjodh, jñh narrahtimmiem heerredidh. Vuartesjh vuesiehtimmiem guktie daejnie tjíelkelaakan barkeme kasusebuerkiestimmesne s. 29.

VIHKELE MEATAN FULKEDH

Jis geerve seksuelle dáemiedimmiem sávma dellie vihkele meatan fulkedh jñh víhtesjidh juktie daerpies

bíevnesh tjóonghkedh eventuelle ráajvarimmide, jñh dáarjoehtidh jñh bíhkedidh akten aejlies jñh iemie seksualiteetese.

Maanaj jñh noeri gaavhtan lea vihkele doh geerve almetjh leah tjyólkehke, hoksem utnieh jñh leah konsekteente.

RÅAJVARIMMIEH TJOEPERDIHKS JALLH GEERVE SEKSUELLE DÅEMIEDIMMESNE

Jis barkijh skuvlesne suvmieh akte learohke geerve jallh tjoeperdihks seksuelle dåemiedimmiem vuesehte, dellie vihkele dam bæjjese fulkedh. Daamtaj tjoeperdimmie aalka aktine viesjies domtesinie, jìh juerie don raastendåaresth dåemiedimmien bëjre. Digkedh tjoeperdimmie maehetjigujmie suerkesne dan varke gåarede, guktie skuvle aalka reaktoe rãajvarimmiejgujmie dan varke gåarede. Naemhtie skuvle maahta goerehtidh, vihtesjidh jìh goerehtalledh juktie heerredidh dåemiedimmie jaarhka jallh læssene. Seamma tìjjen ulmie lea maanam jìh noerem viehkiehtidh akten aejlies seksuelle dåemiedæmman.

«Daerpies vihtesjidh jìh bëvnesh tjöonghkedh juktie reaktoe dahkoeh hoksedh geerve almetjijstie» (Valkesetjoevkese, s. 5)

MAANAJGUJMIE JÌH NOERIGUJMIE SOPTSESTIDH GEERVE TEEMAJ BÌJRE

Gosse maanajgujmie soptseste mah tjoeperdihks dåemiedimmiem vuesiehtieh dellie vihkele doestedh gyhtjelassh gihjtjedh guktie lea maanine, jìh tjoeperdimmie bæjjese fulkedh jienebi soptsestalle migujmie. Geerve almetjìh edtjìeh pryöjjadidh jìh iedtjem vuesiehtidh viehkine ræhpas gyhtjelassh gihjtjedh, jearsoesvoetem vuesiehtidh jìh maanaj soptsesh töölledh. Naemhtie maahta leajhtadimmiem tseegkedh. Maanah daamtaj akten almetjasse soptsestieh giesie leajhtadimmiem utnieh, jìh edtja pryövedh dam leajhtadimmiem tjåadtjoehtidh jalhts tjuaara viehkiem åadtjodh jeatjah almetjijstie juktie viehkiehtidh, jìh diedtem åtna maam joem darjodh juktie vædtsoesvoetem jìh daaresjimmieh tjöodtjestidh.

Naemhtie maahta aelkedh gihjtjedh:

- «Datne maam akt jeehtih misse leam ussjedamme, maahtah vielie dan bëjre soptsestidh?»
- «Manne govlim maam jeehtih, man bëjre lij?»
- «Manne leam åadtjeme daejredh (jiehtieh mij lea). Sijhtem maaje datnem dejnie viehkiehtidh, men dellie daarpesjem vielie daejredh»

Giehtjìh www.snakkemedbarn.no

MENTAALE STËERESNE ÅRRODH SOPTSESTALLEMINIE

Juktie buektiehtidh haalvedh maanaj veaksehks domtesh jìh dåemiedimmievuekieh, jìh hijven gyhtjelassh gihjtjedh, dellie daerpies mijjìeh jìjtjìh buektiehtibie seadtoes årrodh, jìh jìjtsh veaksehks domtesh jìh aajhpehtsvoeth giehpiedidh. Daate maahta geerve årrodh gosse maanam dååjroe goh bagkoeh jìh dihte provoseerede. Toleraanseklaase lea akte metafovre mij jìjnje åtnasåvva, mij maahta mijjem viehkiehtidh töölledh jìh reguleeredh dagkerh vuekieh.

Vuarterjìh daam videovem:

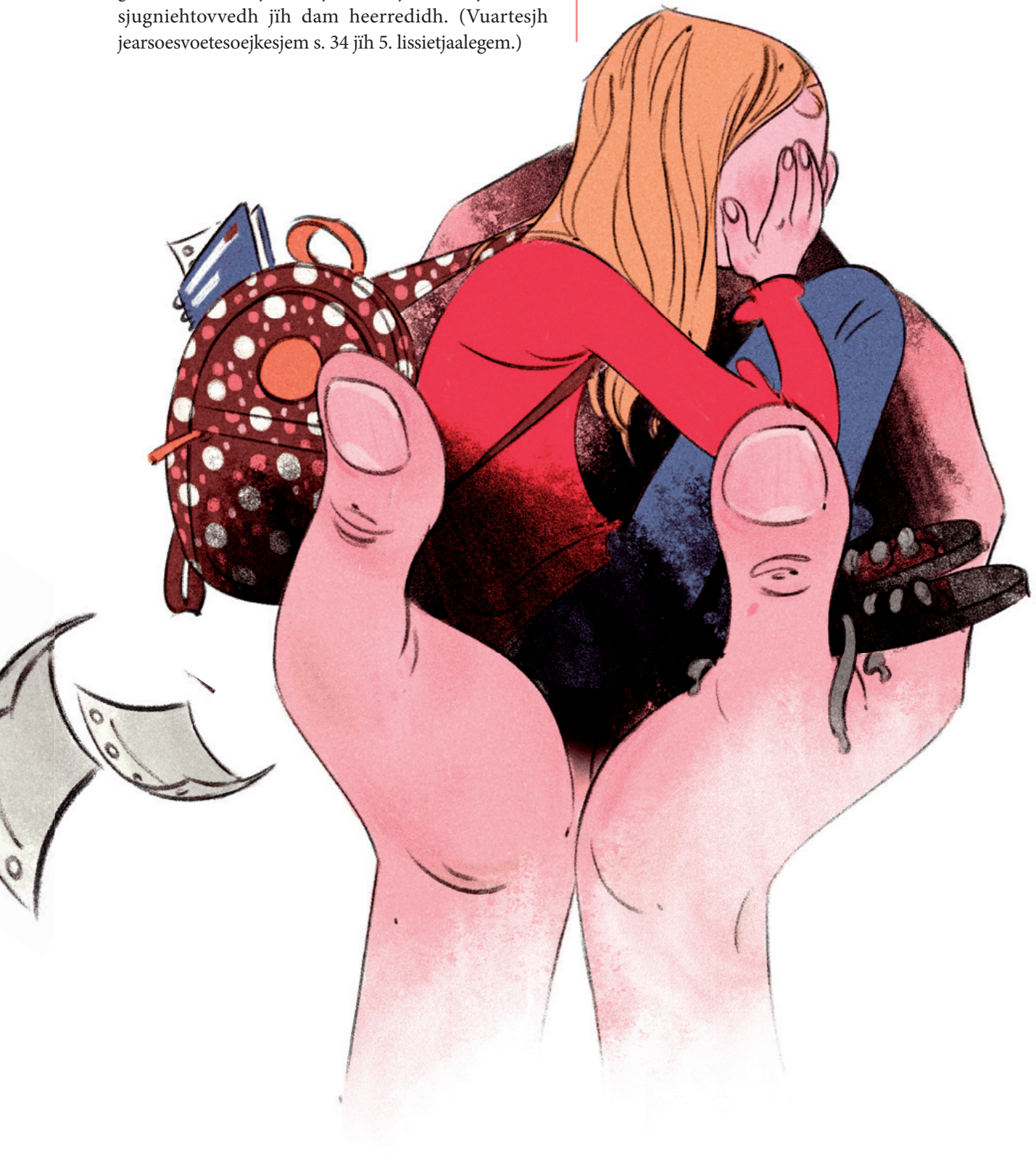
https://www.youtube.com/watch?v=ugC4EdmsKWc&feature=emb_logo

JEARSOESVOETESOEJKESJEM DARJODH

Daamtaj maahta maereles årrodh jearsoesvoetesoejkesjem darjodh aaj gosse dæmiedimmie lea tjoepredihks jallh geerve. Daate dorjesávva juktie usjedidh mij maahta sjugniehtovvedh jih dam heerredidh. (Vuartesjh jearsoesvoetesoejkesjem s. 34 jih 5. lissietjaalegem.)

Maahta maahe jearsoesvoetesoejkesjem darjodh maanine ektine juktie tjielke vuesiehtidh dihte geerve almetje sæjhta däärjoehtidh jih viehkiehtidh olles maana nãake dahkoeh darjoeh, jih siemes sjidtedh guktie edtja vaaksjodh jih viehkiehtidh, gie maam dorje jih vielie. Vuartesjh kasusem maanaskuvleste, s. 29.

SEKSUELLE VESTIES GIËLINE, VUAJNOEJGUJMIE JÏH OVKULTUVRINE KLAASSE- BYJRESISNIE BARKEDH

Åtnoe tjoelebaakojste, vesties baakoetjertijste jÏh seksuelle legningeste goh tsæллоehtimmiebaakoeh, ov-aejlies klaassebyjresem sjugniedieh. Naakenh maehtieh damtedh sijjieh haeniedamme sjidtieh jallh dagkerh baakoeh vuajnalgieh goh iemie. Gåabpegh bielieh leah nåake sinsitnien vuajnojde jÏh ååktemasse. Gellien aejkien dagkeres giëleåtnoe mahta aalkoe årrodh doehtedimmide mah leah raasti rastah, goh njammah, ravvem doehtedidh jÏh vielie.

Vihkele aktine ektie goerkesinie jÏh giëtedimmie daehtie dæmiedimmeste barkijedæhkesne. Tjuara aaj guhkiem dejnie barkedh juktie seamma goerkesem hoksedh learohki jÏh eejhtegi luvnie.

Jeatjah faageles raerieh leah:

– Niejth jÏh baernieh joekehtidh, dejtie ööhpehtimmiem vedtedh fiereguhten haeresne. Lohkehtæjja mij lea ålma byöroe baerneijgujmie soptsestidh juktie heerredidh eventuelle vuajnoeh «feministeles propagandeste» jÏh «nejth eah maam gih tööllh». Voerkeh gaajhkesh eah sijhth damtedh sijjieh tuhtjeh daate dæmiedimmie lea ovsjiehteles. Daate byöroe lissine bætedh akten tjænghkies ööhpehtæmman gusnie teemide bæjjese vaalta dejnie ulmine ektie goerkesem jÏh æliedimmiem åadtjodh.

– Goerkesem sjugniedidh teemese dæhkiej sisnie, digkiedidh «guktie klaasse sæjhta edtja klaassesne årrodh» jÏh njoelkedassh darjodh giëleåtnose jÏh fysiske doehtedimmide.

– Eejhtegetjæanghkoem hööltedh jÏh bievnedh guktie lea teemine barkeme, jÏh mah njoelkedassh giëleåtnose jÏh fysiske doehtedimmide mah leah dorjesovveme klaasseste. Eejhtegh haestedh teemam jarngesne utnedh hiejmese.

– Gaskesadtedh jeatjah etaatigujmie juktie laavenjostedh, v.g. maanavaarjelimmiedienesjinie juktie bihkedimmiem jÏh goerehtallemem åadtjodh klaassebyjresistie jÏh Pedagogeles- psykologeles dienesjinie (PPD) juktie learohkh goerehtalledh jÏh jarkelimmiebarkoem tjirrehtidh systeemen mietie.

Vuartesjh vuesiehtimmiem guktie dam giëtede noereskuvlesne s. 30.

SKUVLEN DIËDTE

Ööhpehtimmielaakesne § 9a -4 (Darjomediedte juktie hoksedh learohkh aktem jearsoe jÏh hijven psykososijaale skuvlebyjresem utnieh), tjåådtje: «Gaajhkh barkijh skuvlesne edtjeh dahkoeh heerredidh goh irhkeme, vædtsoesvoete, sierredimmie jÏh triegkenasse jis gåarede. (...) Gaajhkh barkijh skuvlesne edtjeh rektovrese bieljelidh jis suvmieh jallh daajroem åadtjoeh akte learohke ij aktem jearsoe jÏh hijven skuvlebyjresem utnieh.

TJUARA ööhpehtimmielaakem § 9 fulkedh jis bievnesch åådtje jallh jÏtje sávma naakenh geerve jallh skaaroehthks seksuelle dæmiedimmiem dååjroeh (meatan-learoehkijstie), jallh naakenh dam darjoeh jeatjah learohki vööste.

Darjomediedtesne vijhte bieliediedth:

- Diedte meatan fulkedh (Goerehtidh jÏh vihtesjidh juktie bievnesch skååffedh dan bijre mij sjugniehtovveme.
- Soptsestidh dej learohkigujmie mej bijre lea juktie buerebelaakan heannadimmiem guarkedh, jÏh däärjoehtidh gaajhkesidie mej bijre lea
- Diedte maam joem darjodh
- Diedte åvtehkasse skuvlesne bieljelidh (rektovre)
- Diedte goerehtidh (Goerehtidh jÏh vihtesjidh juktie bievnesch skååffedh dan bijre mij sjugniehtovveme.)
- Diedte råajvarimmiejgujmie aelkedh (darjomesoejkesjem darjodh)

Skuvle edtja tjaaleldh soejkesjem darjodh gosse edtja råajvarimmiejgujmie nierhkedh gusnie sisvege lea:

- a) Mah dæariesmoerh råajvarimmieh edtjeh loetedh
- b) Mah råajvarimmieh skuvle lea soejkesjamme
- c) Gåessie edtja råajvarimmide tjirrehtidh
- d) Gie diëdtem åtna råajvarimmide tjirrehtidh
- e) Gåessie edtja råajvarimmide evaluateerdh

Skuvle edtja dokumenteerdh mij dorjesávva juktie darjomediedtem illedh.

**Digkedh aamhtesem tjeakoeslaakan
maahtoebyjresinie! Aellieh oktegh
årroeh dov tjoeperrimmie!**

IKTEDIMMIE

Juktie moenedh mejtie dæmiedimmie akte dæriesmoere jallh ij, tjuara dovne bievnesh reebledh heannadimmien bijre jih barkoevoelpigujmie jih åvtehkynie digkiedidh, men vihkielommes; maahtoebyjresinie digkiedidh. Goh bielie vuarjasjimmeste Valkesetjoevkese akte hijven dirrege.

Hoksh skuvle abpe daam (goerehtimmie-) boelhkem, gaajhkh maanah jih lihke fuelhkiem gorrede. Sjugnedh jearsoesvoetem juktie soptsestidh, sijjiem jih nuepieh lihkebe learoehkinie årrodh. bievnieh learoehkasse dan bijre mij sjugniehtåvva.

Maahtoebyjresh mejtie maahta gaskesadtedh

- *Staten baenehts / Staaten maanagåetie*
- *ETS*
- *Rebecca*
- *Vierhtieektievoete V27 Betanien Bergen*

Nuhteligs vierhtieh:

www.seksuellatferd.no

www.snakkemedbarn.no

<https://www.statensbarnehus.no/barnehus/>

www.rebessa.com

<https://betaniensykehus.no/avdelinger/betanien-sykehus/enhet-for-psykisk-helse/barne-og-ungdomspsykiatrisk-poliklinikk/ressursenhet-v27>

www.rvts.no

www.dinutvei.no

SKAAROEHTIHK S EKSUELLE DÅEMIEDIMMIE

*Skaaroehthiks seksuelle dåemiedimmie lea parapy-
jebaakoetjerte disse maam mijjeh utnebe goh ij-
normatijve jñ ij-jååhkesjamme seksuelle dåemiedimmie.
Daate lea daamtaj dåemiedimmie mij lea tjeakoes, raasten
rastah, noerhkeminie, redigeerije jallh hævhtadihks.*

Skaaroehthiks seksuelle dåemiedimmie lea parapy-
jebaakoetjerte disse maam mijjeh utnebe goh ij-
normatijve jñ ij-jååhkesjamme seksuelle dåemiedimmie.
Daate lea daamtaj dåemiedimmie mij lea tjeakoes, raasten
rastah, noerhkeminie, redigeerije jallh hævhtadihks.

SKAAROEHTIHK SEKSUELLE DÅEMIEDIMMIEVÆHTAH MAANAJ JÏH NOERI LUVNIE

- Joekehts faamoe, skearkagimmiedaltese jñ aaltere maanaj gaskem
- Åtnoe aajhtojste jallh noerhkemistie
- Faatoes jååhkesjimmie
- Dåemiedimmie maahta reaktoe årroth, men tsiehkie lea båajhtode
- Dåemiedimmie lea tjeakoesvoetine jñ/jallh soejkesjimmie
- Dåemiedimmie læssene jalhths naakene pryövoe dam tjöødtjestidh
- Dihte mij daam dååjreme negatijve domtेश åådtje goh asve jñ sikne, haarmese sjædta jallh jñjtjemse jñjtjene sijse steegkie

IJ SÏJHTH SKAAROEHTIHK SEKSUELLE DÅEMIEDIMMIEM IKTH VIELIE DARJODH

Doh jeanatjommes maanah eah sñjth dam skaaroehthiks seksuelle dahkoem ikth vielie darjodh gosse tjelke raasth

åadtjoeh tjelkestimmiejgumie dej konsekvensi bñjre daate maahta vedtedh gaajhkesidie. Naakenh aaj sijhtieh bihkedimmiem daarpesjidh guktie edtja gietedidh jñ haalvedh mubpiejgumie ektine årroth, seksuelle domtेश, pruskiehtimmie dejstie mah seamma bæeries, jñ skåltoe jñ skaamoe dan åvteste seksuelle narrahtimmiem dorjeme.

Jis skaaroehthiks seksuelle dåemiedimmie mubpesth dorjesåvva jallh maana / noere ij sov dåemiedimmiem jarkelh jalhths staeriedimmiem, bihkedimmiem jñ viehkieråajvrimmeh åådtje, tjuara maanam /noerem maana- jñ noerepsykiatrijese seedtedh juktie gemtebe salkehtimmiem, vaahravuarjasjimmiem jñ sjere daaresjimmiebæhtjerdimmiem darjodh.

DOVNE BAERNIEH JÏH NÏEJTH

Daamtajommes baernieh mah seksuelle skaaroehthiks dahkoeh darjoeh, men aaj niejth. Naan niejti luvnie maahta akte vielie tjeakoes dæriesmoere årroth vielie tabuvinie.

SINSITNIEM AAREBISTIE DEMTIEH

Siejhmemes seksuelle dahkoeh naakeni vöøste dorje mejtie damta, (voelph, åerpenh, skuvlevoelph jnv). Naakenh aaj skaaroehthiks dahkoeh naakeni vöøste darjoeh mejtie eah aarebistie damth.

JOEKEHTS FÅANTOEH MAN ÅVTESTE NUMHTIE DÅEMEDE

Maahta joekehts fåantoeh årroth man åvteste maanah skaaroehthiks seksuelle dåemiedimmiem darjoeh. Muvhtide akte ov-lahkoes eksperimente seksualiteetine, mubpide maahta akte reaksjovne årroth fysiske jallh seksuelle båajhtoeh åtnoste jallh hoksevaanoste. Muvhth dam darjoeh mænngan jñjnem pornografijem vuajneme jallh geerve almetjh Leah sexem åtneme maanaj uvte. Mubpide maahta vielie spontaane dahkoeh årroth mejtie

eah leah soejkesjamme jallh eah tjelke fãantoem utnieh. Daamtaj dihte tjoeperdihks jallh skaaroehthihs seksuelle dãmiedimmie akte bielie årroth jienebh haestiemijstie (dãmiedimmie- psykologeles- jallh nevrologeles dãeriesmoerh) maanan jallh noeren luvnie, jìh tjuara dan àvteste vãájnedh daennie ektiedimmesne, jìh ij goh mij akt «jìjtse». Læjhkan akte naa stoorre proseentelãhkoe mah eah jeatjah vãajnoes tsagkesh utnieh, jìh mah kognitijve jìh sosijaale tjiehpiesvoeth utnieh iemie suerkien sisnjelen.

GÅABPEGH GUEJMIEH GORREDIDH

Joekoen vihkele gãabpegh guejmieh gorredidh juktie minngebe tsagkesh hõõptedh. Dihte guhte narrahtimide dorjeme jìh dihte mij dam dãájreme eah tjoerh daejnie oktegh årroth, men jearsoe geerve almetjìh tjuerieh dejtie fiereguhtene haeresne gorredidh. Skuvlen barkijh (ãejvielohkehtæjja, healsoeskiemtjesãjhtere jnv) tjuerieh lutniestimmiem åadtjodh jeatjah barkoste juktie learoehkidie gorredidh.

POLLISESE BÏELJELIDH JÌH GOEREHTIDH

Doh seksuelle dahkoeh maehtieh meadtoeh årroth jìh goerehtimmiem polliseste krievdth. Seamma tìjjen daah maanah jìjnjem viehkiem daarpesjìeh jieniebinie suerkine mah krieveh jienebh dïenesjìh jìh etaath tjuerieh viehkiehtidh. Jis leah jueriedisnie mejtie edtjìh pollisese bïeljelidh, gaskesadth statens barnehus, maanavaarjelimmiem jallh pollisem.

Joekhtslaakan geerve jìh skaaroehthihs seksuelle dãmiedimmie guarkedh (ij àllesth)

- Reaksjovne jìjtse traavmide
- Faatoes sosijaale tjiehpiesvoeth
- Impulsiviteete
- Oktegsvoete, depresjovne
- Dãeriesmoerh àtna domtेश reguleeredh
- Learoetsagkesh jìh nevrologeles haestemh
- Ektiedimmietsagkesh
- Tsãatskeslesvoetem sæjhta
- Faatoes daajroe seksualiteeten, laaki jìh njoelkedassi bïjre
- Tjetskehkevoete jìh seksuelle lastoe
- Vaaksjomem jìh jearsoesvoetem daarpesje

SKAAROEHTHIHS SEKSUELLE DÃEMIEDIMMIE NEDTESNE JÌH MOBIJLESNE

Ahkedh vielie skaaroehthihs seksuelle dãmiedimmie gaskeviermesne jallh mobijletellefovnesne sjugniehtãvva. Maahta årroth seksuelle lahtestimmieh seedtedh mah saejriehthie, leah leajhroes jallh aajhtije, seedtedh jallh birredh mejtie åãdtje seksuelle guvvieh jìh bãadtsoesguvvieh. Maahta aaj nedteste veedtjedh, võõrhkedh jìh juekedh seksuelle guvvieh jìh sopt-sesh daaresjimmiejgumie maanaj võõste. Seksuelle narrahtimieh jìh daaresjimmieh nedtesne hõõptedh eah maehtieh oktegh tjõõdtjestidh viehkine lissiehtamme IT-jearsoesvoeteste jìh filterijstie, men tjuara lissine meatan vaaltasovvedh õõhpehtimmesne seksualiteeten, pornografijen jìh nedtevihten bïjre. Kripus juvnehte aaj maanide jìh noeride sjeermeguvviem vaeltedh mobijleste jìh dan mænngan pollisese vaedtsedh guvvine.

(<https://www.politiet.no/rad/trygg-nettbruk/>).

RÅAJVARIMMIEH SKAAROEHTHIKS DÅEMIEDIMMESNE

Jis skaaroehthiks seksuelle dāemiedimmiem skuvlesne vueteste, dellie vihkele skuvlen barkijh rutijnh utnieh maam edtjeh darjoeh jīh giejnīe edtjeh gaskesadtedh. Daerpies skuvlese jīh instanside mejgūjmīe laavenjostoe, gaajhki guejmīej rāāllah leah tjōlkehke.

Līhke dāaresthfaageles laavenjostoe skuvlen jīh sjiehteles instaansi gaskem lea joekoen vihkele ihke learohkh mah skaaroehthiks seksuelle dāemiedimmiem utnieh, edtjeh dam viehkiem āadtjoeh maam daarpesjeh.

GÅKTU FÅGAJGASSKASATTJAT BARGGAP GÅ LA VAHÅGAHTTE SEVSALASJ ULMUTJAHTTEM

Skuvlen barkijh	<ul style="list-style-type: none">• Dāemiedimmiem tjōdtjestidh• Skuvlen āvtehkem bievnedh
Skuvlen āvtehke	<ul style="list-style-type: none">• Maanavaarjelimmiem (jīh pollisem) gaskesadtedh• Dallegh jearsoesvoeterāajvarimmiejgūjmīe nierhkedh skuvlesne
Maanavaarjelimmīe	<ul style="list-style-type: none">• Dāaresthfaageles barkoem iktedidh• Ektieraeriem hōōltedh eannan 3 barkoebiejjeh
Rāāllah voesteslinja	<ul style="list-style-type: none">• Fuelhkievaarjelimmīekontovre: Bihkedimmīe jīh viehkie fualhkan• Skuvle: Jearsoesvoetesoejkesjem sjiehtesjidh maam ektesne dorjeme• Healsoeskiemtjesājhtere: Bihkedimmīe jīh soptsestalleh skuvlesne• Bihkedimmīe jīh sjiehtedamme pedagogeles faalenasse learohkasse• Tjēltepsykologe: Bihkedimmīe, salkehtimmīe jīh bāehtjierdimmīe learohkistie
Rāāllah mubpielinja	<ul style="list-style-type: none">• BUP: Salkehtimmīe jīh bāehtjierdimmīe learohkistie• Habilitereemedienesje maanide jīh noeride: Bihkedimmīe jīh salkehtimmīe learohkistie
Gaavnoes spesialistemaahtoe	<ul style="list-style-type: none">• Vierhtieektievoete V27, Betanien Bergen• Statens barnehus / Staaten maanagāetie• RVTS• Konsultasjovnedāehkie

Modelle: Copyright © Kjersti Draugedalen

Skuvlen laavenjostoeinstaansh:

- Maanavaarjelimmiedienesje
- Healsoeskiemtjesâjhtere
- Pedagoeges- psykologes dienesje
- Tjieltepsykologe
- Fuelhkiewaarjelimmiekontovre

Mubpielinjadienesje

- Maana- jîh noerepsykiatrijen poliklinihke
- Habilitereemedienesje maanide jîh noeride

Maahtoebyjrese

- V27
- Statens barnehus /Staaten maanagâetie
- Rebessa
- RVTs
- Konsultasjovnedâehkie

EKTIERAERIE

Maanavaarjelimie koordineeremediedtem âtna dejnie aamhtesinie mah leah skaaroehthks seksuelle dâemiedimmien bijre, jîh ektieraerietjâanghose gohtjede. Edtja ektieraeriem utnedh ajve naan gille biejjiej mænngan, mænngan dihte skaaroehthks dâemiedimmie sjugniehtamme, guktie gaajhkh guejmieh aktem ektie goerkesem âadtjoeh mij âvtese sjugniehtâvva. Sjyöhtehke etaath mah tjâanghose gohtjesuvvieh lea lissine skuvlese (âejvielohkehtæjja, raeriestæjja, rektovre) PPD, fuelhkiewaarjelimmiekontovre, maana- jîh noerepsykiatrije, pollise, statens barnehus, tjieltepsykologe, Bufetat. Eejhtegh maehthieh meatan ârrodh minngemes bielesne tjâanghokoste. Ulmie daejnie tjâanghokojne lea soejkesjem darjodh âvtese, gaajhkigujmie mej bijre lea.

EKTIERAERIEN STRUKTUVRE

1. Buertiebealesne soptsestidh, iktedimmie destie mij sjugniehtovveme, fierhte instaanse soptseste gi-ejnie gaskesadteme jîh mej râajvarimmiejgumie nierhkeme
2. Frije digkiedimmie: «Mij bööremes maanese/noerese»?
3. Maam mov instaanse maahta maanan/noeren âvteste darjodh?
4. Jearsoesvoetesoejkesjem darjodh ovmesse areenide (skuvle, hiejme, astoeaejkie)
5. Joekedimmie diedteste jîh laavenjassijste
6. Tjâanghkoen âvtehke diedtem âtna mubpiem tjâanghkoem nåâhtedidh, medtie âvtelen 3 vâhkoeh vaaseme, juktie gorredidh gaajhkeh dovnes leah sijjen bieliem barkoste dorjeme, jîh digkiedidh mij âvtese sjugniehtâvva. Vihkele eejhtegh/âliealmetjh meatan vaaltasuvvieh don dâaresthfaageles laavenjostoen sijse.

«Gosse skaaroehthks seksuelle dâemiedimmien vuepteste, geerve almetjh edtjeh reageeredh jîh dallah dahkojne nierhkedh» (Valkesetjoevkese, s. 6)

SKUVLEN JEARSOESVOE- TESOEJKESJE

(VUARTESJH AAJ

5. LISSIETJAALEGEM)

Jearsoesvoeteråajvarimmieh leah rāajvarimmieh mah leah daerpies juktie heerredidh dīhte skaaroehthihs dāemiedimmie ikth vielie dorjesāvva, jīh jearsoesvoetem sjugniedidh gaajhkide guejmide. Edtja jearsoesvoetesoejkesjem darjodh dejnie areenide gusnie lea vaahra. Skuvlen jearsoesvoetesoejkesje byōroe āllesth rāajvarimmieh utnedh juktie jearsoes skuvlebyjresem gaajhkesidie hoksedh. Edtja rāajvarimmieh fiereguhten learohkasse sjiehtedidh, aaltarasse, heannadimmiej itjmiesvoetese jīh tsiehkide skuvlesne gusnie learohkh vaedtsieh.

Vihkele sjīere jīh tījōlkehke ārrodh gosse edtja rāajvarimmieh hammoedidh, jīh daate soejkesjen sījse bīejesāvva gusnie tjāadtje guktie jīh gāessie edtja rāajvarimmide sjiehtesjidh, jīh gie diedtem ātna daate dorjesāvva. (vuartesjh lissietjaalegem «Jearsoesvoetesoejkesje s. 34).

Byōroe iktesth vaaksjomegraadem vuarjasjidh dan āvteste maahta stigmatiseereden ārrodh learohkide lihke dāarjoehtimmiem utnedh, jīh maana maahta joekoen jeatjahlaakan domtedh. Lissine maahta learohki evtiedimmiem sosijaale maahtoste baajnehtidh, dan āvteste dah eah āadtjoech meatanlearohkigujmie baajnehtidh sīejhmelaakan. Asve ihke seksuelle narrahtimmieh mubpesth dorjesuvvieh ij tjoerh illedahkine utnedh jearsoesvoeterāajvarimmieh mah ōōhpehtimmielaaken vōōste strijrie, v.g. learohkh skuvlesijjiem nyōjhkedh.

Jearsoesvoeterāajvarimmieh mah illedahkine utnieh barkijedāehkie læssene tjuerieh bijjemes etaatese lokngesovvedh juktie tīrrehtimmiem jīh dāarjoech hoksedh.

GORREDIDH DAM MIJ DAM DĀĀJREME

Akte maana jallh noere mij skaaroehthihs seksuelle dāemiedimmiem dāājreme lea maam akt jījtsistie dasseme, jīh hijven viehkiehtæjjam daarpesje juktie maehthedh jearsoesvoetem bāāstede vaelthedh. Jaskohth maanam/noerem jīh soptsesh datne leah desnie juktie gorredidh

jīh viehkiehtidh. Goltelh maanese jīh baajh maanam soptsestallemem stuvredh. Gihtjh ræhpas gyhtjelassh jīh dokumenteerh gyhtjelassh jīh vaestiedassh. Vaeltieh meatan jeatjah maahtoem, v.g. healsoeskiemtiesājhtere jīh BUP. Bievnieh maanese dan bījre mij sjugniehtāvva prosesnesne. Vuartesjh lissietjaalegem 3.

MAANAM JALLH NOEREM SKAAROEHTHIHS SEKSUELLE DĀEMIEDIMMINE GORREDIDH

Maanah jīh noerh mah skaaroehthihs seksuelle dāemiedimmiem utnieh maehthie vaahresne ārrodh ālkoestamme sjīdtedh dejstie mah sījjen bījre, jīh aaj vuestievæljoech sījjen bījre damtedh. Dej āvtehistovrije lea daamtaj gellielaaketje jīh prāāsehke, jīh stoerre daerpiesvoetem utnieh gorresovvedh seammalaakan goh maanah mah dam dāājreme. Dah jearsoe geerve almetjh daarpesjeh mah iedtjem utnieh pryōvedh guarkedh mij lea dāemiedimmien vāarome, jīh mah leah tījōlkehke dah sījhtieh maanam viehkiehtidh dejnie mij lea geerve. Guktie dan bījre soptsese lea jearohke maanan aaltaristie jīh funksjovneste. Bievnieh maanese dan bījre mij sjugniehtāvva prosesnesne.

Nuhteligs vierhtieh:

Kleive jīh Ingnes (2011)

www.seksuellatferd.no

www.dinutvei.no

LIDTERATUVRELÆSTOE

Arnesen m.fl. i Befring, E., Frønes, I. og Sørli, AM. (2010). Sårbare unge. Nye perspektiver og tilnærminger. Oslo: Gyldendal akademiske

Bath, H. (2008). The Three Pillars of Trauma-Informed Care. *Reclaiming children & Youth*, 17(3), 17-21.

Bath, H. (2015). The three pillars of traumawise care: Healing in the other 23 hours I. *Reclaiming Children and Youth*, 23(4), 5.

Bergkastet, I., Dahl, L. og Hansen, K. A. (2009). Elevenes læringsmiljø – lærerens muligheter. En praktisk håndbok i relasjonsorientert klasseledelse. Oslo: Universitetsforlaget.

Drugli, M.B. (2012). Relasjonen lærer og elev - avgjørende for elevenes læring og trivsel. Oslo: Cappel-en Damm

Faageorrestimmie LK20. Veedtjesovveme <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/EN:nMaanakonvensjovneartihkel e34.Veedtjesovveme> <https://barneombudet.no/for-voksne/barnekonvensjonen/hele-barnekonvensjonen/#34>

Hackett, S., Holmes, D., & Branigan, P. (2016). Harmful sexual behaviour framework: an evidence-informed operational framework for children and young people displaying harmful sexual behaviours. Veedtjeme <https://learning.nspcc.org.uk/research-resources/2019/harmful-sexual-behaviour-framework/>

Hafstad, G.S. og Augusti, E-M (red.) (2019), Ungdoms erfaringer med vold og overgrep i oppveksten: En nasjonal undersøkelse av ungdom i alderen 12 til 16 år. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. (Rapport 4/2019)

Hattie, J. (2008). Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement. Routledge.

Hegge, B. (2018). Med hjerte for seksualiteten – veiledning til sunn seksuell helse hos barn og unge. Stavanger: Hertervig forlag

Jahnsen, H., Ertresvåg, S. & Westrheim, K. (2007). Utvikling av sosial kompetanse. Veileder for skolen. Oslo: Utdanningsdirektoratet. Hentet fra [https://www-lu.hive.no/ansatte/moh/documents/Veil Sos kompetanse.pdf](https://www-lu.hive.no/ansatte/moh/documents/Veil%20Sos%20kompetanse.pdf)

Kleive, H. og Inghes, E. (2011). I møte med unge overgripere. Oslo: Gyldendal akademiske

Kompetanseløftet, Udir 2019. Hentet fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/>

Kruse, A.E. (2011). Unge som begår seksuelle overgrep. Oslo: NKVTS. Hentet fra <https://www.nkvts.no/content/uploads/2015/08/Unge-som-begaar-seksuelle-overgrep2011.pdf>

Kvello, Øyvind. 2015. Barn i risiko. Skadelige omsorgssituasjoner. 2. utgave. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Lund, A.B. (2017). Mangfold gjennom anerkjennelse og inkludering i skolen. Oslo: Gyldendal Akademiske

MacLean, P. D. (1985). Evolutionary psychiatry and the triune brain. *Psychological Medicine*, 15(2), 219–221

Mindreårige anmeldt for voldtekt 2016 (Politiet 2017) Hentet fra <https://www.politiet.no/globalassets/04-aktuelt-tall-og-fakta/voldtekt-og-seksuallovbrudd/mindrearige-anmeldt-for-voldtekt-i-2016-web.pdf>

Mossige, S., og Stefansen, K. (2016). Vold og overgrep mot barn og unge. Omfang og utviklingstrekk 2007-2015 (NOVA rapport 5/2016). Hentet fra <http://www.hioa.no/content/download/125214/3227117/file/Vold-og-overgrep-mot-barn-og-ung-NOVA-Rapport-5-16-web.pdf>.

Nordahl, T., Sørli, MA, Manger, T. og Tveit, A. (2005): Atferdsproblemer blant barn og unge. Teoretiske og praktiske tilnærminger. Bergen: Fagbokutvalget

Nye læreplaner grunnskolen og gjennomgående fag vgo (Utdanningsdirektoratet, 2020) Hentet fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/Nye-lareplaner-i-grunnskolen-og-gjennomgaende-fag-vgo/>

Ööhpehtimmielaake § 9A. Hentet fra [https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61/KAPITTEL 11#§9a-1](https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61/KAPITTEL%2011%20%249a-1)

Opptappingsplan mot vold og overgrep (2017-2021). Hentet fra <http://kriminalitetsforebygging.no/dokumenter/opptappingsplan-vold-overgrep/> Pedersen, H. S., Nøhr, K., Kloppenborg, H. S., & Feilberg, S. (2017). Børn, der krænker andre børn. KORA.

Pratt, R., & Fernandes, C. (2015). How Pornography May Distort Risk Assessment of Children and Adolescents Who Sexually Harm. *Children Australia*, 40(3), 232-241.

Ringereide, K. og Thorkildsen, S.L. (2019). Folkehelse og livsmestring i skolen. Kristiansand: PEDLEX

Stevnhøj, A. L., & Strange, M. (2016). Børn og seksualitet. København: Hans Reitzel.

Stien, P., Kendall, J. (2004). Psychological Trauma and the Developing Brain. New York: Routledge

Strategi for seksuell helse (Helse- og omsorgsdepartementet, 2017) Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/284e09615fd04338a817e1160f4b10a7/strategi-seksuell-helse.pdf>

Voldtektssituasjonen i Norge 2017. Kripos, Taktisk etteforskningsavdeling, Voldtektssesksjonen juni 2018. Hentet fra <https://www.politiet.no/globalassets/04-aktuelt-tall-og-fakta/voldtekt-og-seksuall-ovbrudd/voldtektssituasjonen-i-norge-2017>

Webster-Stratton, C. (2005). Hvordan fremme sosial og emosjonell kompetanse hos barn. Oslo: Gyldendal.

Øverlien, C., Hauge, M. I., & Schultz, J. H. (Red.) (2016). Barn, vold og traumer. Møter med unge i utsatte livssituasjoner. Universitetsforlaget

Aasland, M, W. (2015). Barna og seksualiteten. Oslo: Cappelen Damm Akademisk

Nedtesæjroeh:

<https://betaniensykehus.no/avdelinger/betaniensykehus/enhet-for-psykisk-helse/barne-og-ungdoms-psykiatrisk-poliklinikk/ressursenhet-v27>

<https://rvtsost.no/verktoy/seksualitet-hos-barn-og-ungdom>

<https://www.politiet.no/rad/trygg-nettbruk/>

<https://www.reddbarna.no/jegerher>

<https://www.rvts.no/ressurser>

<https://www.cactusnettverk.no/oppskriften-for-hjernens-utvikling/>

<https://www.traumenett.no/index.php>

<https://rvtsmidt.no/brosjyrer/>

<https://www.statensbarnehus.no/barnehus/>

www.jegvet.no

www.rebessa.com

www.rvts.no

www.seksuellatferd.no (operativ våren 2020)

www.snakkemedbarn.no

www.trondheim.kommune.no/seksualitet

1. LISSIETJAALEGE VUESIEHTIMMIE GUKTIE SKAAROEHTIHK SEKSUELLE DÄEMIEDIMMIEM MAANASKUVLESNE

Tom (12 jaepien bāeries) lij impulsijve, strāarkan jīh stoerre reguleeremetsagkesh utni. Niejth klaassesne ānnetji ānnetji soptsesti Tom lij dej ravvem jīh njammah daajesjamme. Stāākedimmesne jīh darjoeminie gusnie learohkh lihke gaskesem utnin, daamtaj jihtseles jīh naarpohke sjiđti nehkiehtimmie jīh daajesjimmiejgumie, jīh idtji buektehth tjōōdtjestidh gosse doh jeatjah learohkh satnem dan bījre birri. Gellien aejkien lij gietide rijteme mubpiej māvkhaj sijse jīh dej tsinnem doehtedamme.

Skuvlen barkijh dāemiedimmiem vōōjni goh tsagkesh reguleereminie jīh sosijaale tjiehpiesvoetigumie. Dah skuvlen āvtehkinie gaskesadtin jīh gōōkte dejstie geerve almetjijstie mah hijven relasjovnem Tommese utnin, lutniestimmiem āadtjoejin akten boelhken juktie dam abpe skuvlebiejjiem dāeriedidh. Dah edtjin Tommine daamtaj soptsestidh jīh dam lihke vaaksjodh juktie narrahtimmieh heerredidh jīh viehkiem vedtedh buerebe reguleeremasse jīh lissiehtamme sosijaale tjiehpiesvoetide.

Soptsestallemi tjīrrh geerve almetjigumie skuvlesne, vāajnoes sjiđti Tom jījtje vienhti dihte maam satne darjoeji lij ajve luste, jīh doh jeatjah learohkh guarkajin daate lij lusten gaavhtan, jīh ij lij daerpies dan bījre pryōōjjadidh. Doh geerve almetjh skuvlesne lin lāejhkan jueriedisnie jīh tjoeperdin orre jīh vielie itjmiesommes heannadimmijste, jīh gaskesadtin regijovnen konsultasjovnedāehkine. Konsultasjovnedāehkie aaj destie tjoepardi jīh skuvlese raerieh vedti tjīelke soejkesjh darjodh jearsoesvoetese jīh lissiehtamme haalvemasse darjodh.

Doh geerve almetjh mah lihke baernine barkin jījnjem Tommine soptsestin juktie Tommem viehkiehtidh guarkedh juktie doh jeatjah learohkh daam dāemiedimmiem lyjhkin. Dah aktem soejkesjem darjoejin seksualeōōhpehtimmien bījre abpe daltesasse teemajgumie puberteete, raasth, «privaate sovnah»

jīh mij luhpie darjodh jīh ij luhpie darjodh. Tom aaj jījtsh soptestallemh āadtjoeji daej teemaj bījre, lissine domtesedamtijimmie jīh domtesereguleereme. Orre strategijh lieredh juktie joekehts domtesh gietedidh vihkeles teemine sjiđti dejnie individuelle soptsestalleminie. Skuvle jearsoesvoetesoejkesjem darjoeji Tommine ektine. Daate lij akte soejkesje mij jeehti guktie geerve almetje edtji maam joem darjodh, jīh viehkiem vedtedh jis tsiehkieh sjugniehtovvin gusnie idtji buektehth jījtjemse reguleeredh. Dah goerehtallin mejnie tsiehkine daate dāemiedimmie lij orreme, mah lin sertemetsiehkies, eejehtimmieh jallh oōhpehtimmiesiehkies mah daamtaj Leah struktuvren namhtah (v.g. vitnedimmietāejmoeh).

1.njieptjie soejkesjisnie lij lohkehtāejja edtji jiehtedh: Tjōōdtjesth Tom». (Dihte jījtje raeriesti sov nomme tjoeri ātnasovvedh, guktie deejri giesie lohkehtāejja soptsesti.)

2.njieptjie eelki jis idtji tjōōdtjesth gosse mājhtajehtemem āadtjoeji. Dellie lohkehtāejja edtji Tommese vaedtsedh jīh sov gietem biejedh Tommen āelkien nille (juktie tsāatskelesvoetem hoksedh) jīh bievnesem ikth vielie jiehtedh.

3.njieptjie eelki jis 2.njieptjie idtji effektem utnieh. Daesnie edtji viehkiem āadtjodh tsiehkeste gāhkalidh gosse lohkehtāejja satnem dāeriedi/stuvri sijjeste. Jīh daate geerve sjiđti lohkehtāejja edtji dejtie jeatjah learoehkidie debpede stuvredh.

Latjoe aaj jeehti Tom edtji iktesth dan lihke lohkehtāejjese ārrodh guktie sinsitniem vōōjnin. Tom dan āvteste deejri dihte geerve almetje lij desnie viehkine. Juktie dam buektiehtidh dellie lij eevre vihkele Tom jearsoe domti jīh geerve almetjem leajhtadi.

Skuvlen āvtehke lij iktesth eadtjohke meatan prosesnesne, gaskem jeatjah lissie vierhtiejgumie individuelle guhkiebasse veahkan, jīh jījtse kuvsjebeajjan tjoeperdihks jīh skaaroehthiks seksuelle dāemiedimmien bījre maanaj luvnie gaajhkide barkijidie.

2. LISSIETJAALEGE GUKTIE MAAHTA GEERVE SEKSUELLE DÅEMIEDIMMIEM NOERESKUVLESNE GÏETEDIDH

Gaaktsadinie klaassesne noereskuvlesne gellie learohkh jijnjem seksuelle jñh narrahtihks gielem sinsætñan nuhtjin, jñh joekoen sãemies dejstie baernijste mah daejnie gieleãtñojne eelkin. Åajvahkommes niejth plaakenin dehtie gieleste, men muvhten aejkien aaj sãemies baernieh destie plaakenin. Klaassen ãejvielohkehtãjja jeehti satne idtji nuekies tijnjem utnieh learohkigujmie, jñh jijnjte damti daamtaj satne idtji nuekie darjoeh vigkiejgujmie jñh raastedãareste dãemiedimmine. Jienebh faagelohkehtãjjah lin klaassesne, men dah jeehtin learohkh idtjin sijjide jallh njoelkedasside goltelh mejtie tãjmojne utnin, jñh daamtaj bieljelijimmieh vadtasovvin.

Gellie eejhtegh eelkin skuvline gaskesadtedh jñh jeehtin dah klaassebyjresistie tjoeperdin, jñh jienebh niejtijste sijhtin skuvlem/klaassem mãlsodh. Minngemosth ãejvielohkehtãjja don voenges konsultasjovnedãahkan ringki juktie dam seksualiseereme gieleãtñoem klaassebyjresisnie digkiedidh. Daesnie raerie sjñditi maanavaarjelimmine gaskesadtedh juktie bihkedimmiem ãadtjodh jñh klaassebyjresem goerehtalledh. Lissine raeriem ãadtjoejin PPD edtji meatan vaaltasovvedh juktie viehkiem ãadtjodh jarkelijimmieh darjodh.

Ektesne lohkehtãjja, maanavaarjelimmie jñh PPD seamadin, lij vihkele dovne individuelle jñh systeemen mietie barkedh. Maanavaarjelimmie jñh PPD tjãanghkoem utnin sjyõhtehke vierhtiealmetjigujmie skuvlesne (ãejvielohkehtãjja, healsoeskiemtjesãjhtere, sosijaalelohkehtãjja jñh reereme) juktie ãllesth soejkesjem jarkelijimmien biñre klaassebyjresistie darjodh. Maanavaarjelimmie vierhtiealmetjidie viehkiehti tjoeperdimmiem goerehtalledh aktegslearohki biñre. Lissine dynamihkem klaassesne goerehti PPD:ine ektine. Vãajnoes sjñditi jienebh dejstie

learoehkijstie sãemies haestemh utnin mejgujmie eah lin viehkiem ããdtjeme. Naakenh faagigujmie tjabrehtin jñh idtjin buektehth faagi progresjovnem dãeriedidh, mearan jeatjebh geerve tsiehkiejgujmie gãetesne tjabrin. Daan daajroen gaavhtan sãemies fuelhkieh dovne dãarjoerãajvarimmieh maanavaarjelimmeste ãadtjoejin, jñh salkehtimmieh dorjesovvin PPD:ste indivijdenjieptjesne. Lissine vierhtiealmetjh skuvlesne diedtem ãadtjoejin tjielke soejkesjem jñh struktuvrem darjodh gaajhkide learoehkide mah lin klaassesne juktie ellies jñh daajroes geatskanimmiem ãadtjodh gaajhkide learoehkide.

Gaajhkh lohkehtãjjah edtjin jarngesne utnedh relasjovnh tseegkedh learohkigujmie jñh sjaavñjoem buektedh juktie gaskesadteme edtji ãrrodh klaassetjiehtjelisnie. ãejvielohkehtãjja edtji aaj sãemies tijnjem ãadtjodh soejkesjisnie fierhten vãhkoen, juktie dihte meehti vielie soptsestidh dej learohkigujmie mah dam sijhtin. Sosijaalelohkehtãjja seammalakaan darjoeji. Healsoeskiemtjesãjhtere jñh ãejvielohkehtãjja jijnjem tijnjem nuhtjin seksualiteeten, relasjovni jñh raasti biñre jaabnan õõhpehtidh, jñh dah seamadin learohkigujmie ektine ektie njoelkedassi biñre mejtie gaajhkesht edtjin fulkedh. Ævtehke lissie fokusem bieji seamma njoelkedasside abpe skuvlese, jñh dan biñre soptsestin ektie gaavnedimmine jñh eejhtegidie. Gaajhkh lohkehtãjjah klaassesne jaabnan gaavnedin juktie hoksedh gaajhkesht seammalakaan darjoejin, jñh sinsitniem orrestehtedh mij sjugniehtovvi.

Akten bodten mãnngan dovne lohkehtãjjah, eejhtegh jñh lohkehtãjjah jijnth dããjrin gieleãtñoe lij gaarvanamme jñh tryjje klaassesne lij tjarke læssanamme.

3. LISSIETJAALEGE GORREDIMMIE DESTIE MIJ SEKSUELLE NARRAH- TIMMIEM JALLH DAARESJIMMIEH DÅÅJROE

Vihkielommes aktese mij daaresjimmieh dääjreme lea jeatjebh satnem vuajna jih sutnjien jaahka. Dan åvteste vihkele sijjiem sjugniedidh ihke dihte mij dam dääjroe maahta dan bijre soptsestidh, maam jijtje sæjhta soptsestidh. Aellieh naakenem behtjedh detalji bijre soptsestidh. Daamtaj «bijjebaakoeh» nuekie. Jiehtieh datne geerjene ihke learohke heannadimmien/heannadimmiej bijre soptsesti, jih datne sijhth dam viehkiehtidh olles daate ikth vielie sjugniehtovvh.

Byöroe joekehts almetjh årrodh mah edtjeh däärjoem jih viehkiem vedtedh don maanese mij narrahtimmieh jallh daaresjimmieh dääjreme, jih don noerese mij narrahtimmide jallh daaresjimmide dorjeme.

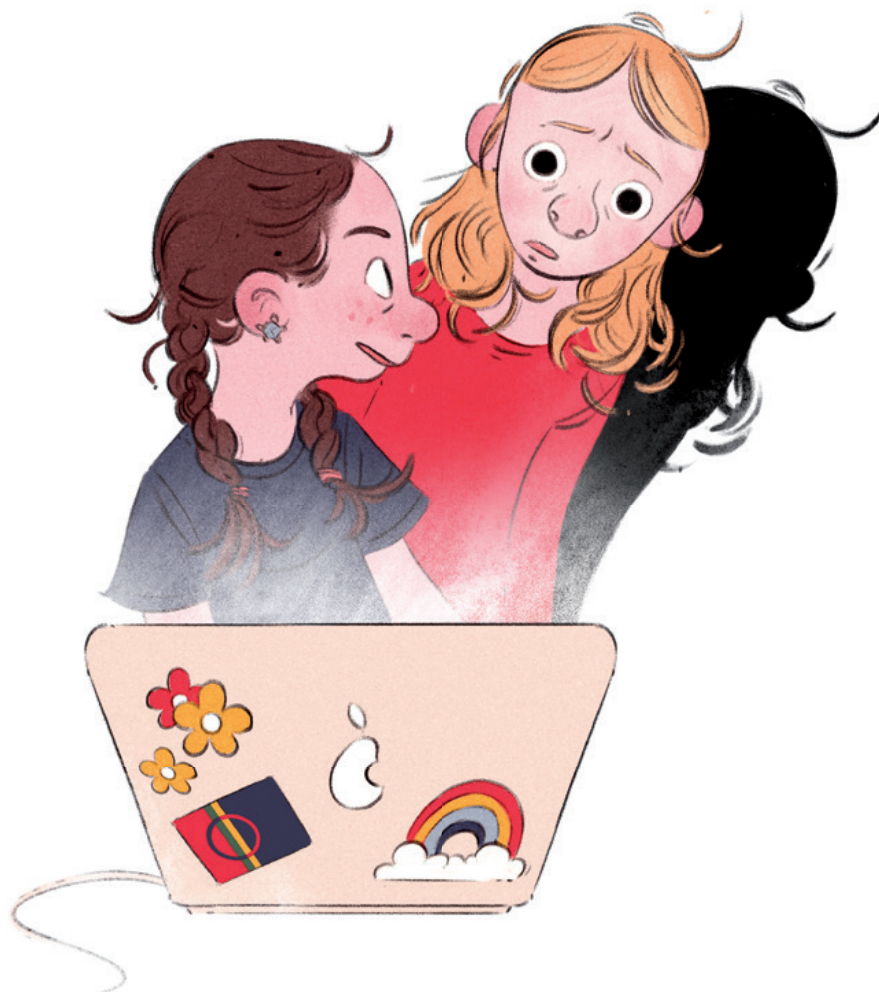
Soelkehth jih däärjohth

Goltelh jih gihtjh ræhpas gyhtjelassh. «Soptsesth vielie dan bijre» lea daamtaj hijven haesteme. Bievnieh dihte aaj maahta viehkiem åadtjodh gaskem jeatjah healsoeskiemtjesåjhteren jallh psykologen luvnie.

Dokumenteerh gyhtjelassh jih vaestiedassh mænngan dijjieh ektesne soptsestamme. Daate maahta hijven viehkine sjidtedh dennie guhkiebasse barkosne. Jis edtja tsiehkiem pollisese bieljelidh, sæjhta aaj vihkeles årrodh pollisese goerehtimmesne.

Aellieh maanam jallh noerem dääjvohth datne edtjh jijtjedh luvnie hööltedh maam learohke jeahta. Easkah gosse learohke lea soptsestamme maam satne dääjreme, datne maahtah moenedh mejtie daate lea mij akt mejnie tjoerh maam darjodh jallh ij. Sääjhtoe aaj datne tjoerh heerredimmieaktam nuhtjedh.

Jis datne tjoerh jeatjah instaansh involveeredh, baajh learohkem iktesth åadtjodh daejredh maam jih man åvteste datne dam darjoeh. Jis ij leah bieljelimmien bijre pollisese, raeresth pollisine man bijre datne maahtah learohkasse jiehtedh jih gæssie.

4. LISSIETJAALEGE DOKUMENTASJOVNEMAALLE JÏH BÏEVNESEMAALLE GOSSE SEKSUELLE DÄEMIEDIMMIEM VUEPTIESTAMME

Buerkiestimmie heannadimmeste/heannadimmijste:

Gïeh meatan?

Guktie dam vueptiestamme?

DALLAH RAAJVARIMMIEH

Tjåadtjohtæjja: Daatoe:

1. Bievnesh skuvlen jïh tjïelten åvtehkïdie (gåæssie jïh giestie)		
2. Akti akti soptsestalleme maanajujmie mej bëjre lea		
3. Bievnesh eejhtegïdie mej bëjre lea		
4. Jearsoesvoeteråajvarimmie mejgujmie edtja dallah nierhkedh		
5. Vuarjasjidh man itjmies lea, jïh dagke pollisese bëljelidh/ tjoeperrimmiebïevnese		
6. Evaluateereme		

5. LISSIETJAALEGE JEARSOESVOETESOEJKESJH SKUVLESNE

Jis akte learohke lea seksuelle skaaroehthiks dämiedimmien vuesiehtamme (SED), maahta daerpies årroth jearsoesvoetesoejkesjem skuvlesne darjodh. Jearsoesvoetesoejkesjh skuvlesne leah dërrege juktie heannadimmieh skaaroehthiks seksuelle dämiedimmine hööptedh.

Dihthe voestes maam dorje juktie jearsoesvoetesoejkesjem darjodh, lea rektovre tjåanghose gohtjede barkijigujmie mah jeenjemes gaskesem jïh stööremes diedtem learohken åvteste utnieh. Gosse learohke skuvleste skuvlese jåhta, barkijh gåabpegen skuvlesne byöroeh meatan årroth. Maahta hijven åssjalommese årroth aktem faagealmetjem meatan vaeltedh mij maahtoem åtna seksuelle dämiedimmien bijre, v..g tjeltepsykologe, faagealmetjh maanagåeteste jallh maana- jïh noerepsykiatrijeste. Tjåanghkosne sæjhta nuhteligs årroth dijjielh ektesne ussjedadtete tsiehkij bijre jearsoesvoetesoejkesjisnie, dååjrehtimmieh juekij jïh råajvarimmieh digkiedieh mah leah sjyöhtehke juktie jearsoe skuvlebyjresem learohkiedie skuvlesne hoksedh. Råajvarimmieh edtjiej fiereguhten learohkasse sjehtedh, aaltarasse, man itjmies jïh skaaroehthiks seksuelle råajvarimmieh leah, jïh tsiehkij dennie

skuvlesne gusnie learohke vaadtsa. Pryöv h spesifihke jïh tjyölkehke årroth gosse dijjielh råajvarimmieh hammoedidie. Sæjhta aaj vihkele årroth dijjielh soejkesjem utnede guktie jïh gåessie edtjebe råajvarimmieh sjiehtesjidh, jïh gïeh diedtem utnieh daate dorjesåvva. Sæjhta daerpies årroth jearsoesvoetesoejkesjem evaluateerdh. Gåessie edtja orre evaluateeremem darjodh sæjhta jearohke årroth magkeres seksuelle dämiedimmie lea, jïh stabiliteete byjreskinie. Mænngan golme askh byöroe maahtoebyjresinie rååresjidh juktie govledh mejtie daerpies orre evaluateereminie.

Gosse dijjielh edtjede learohkinie soptsestidh jearsoesvoetesoejkesjen bijre, dellie vihkele leavloem biejedh dan positijve aspektese jearsoesvoetesoejkesjinie, goh: «Manne jïh dov åejvielohkehtæjja libie digkiedamme guktie maehtebe datnem jïh meatanlearohkh skuvlesne gorredidh». Joekoen vihkele ij learohkasse identiteetem vedtedh goh «seksualemeadtöhke», jallh plearoh. Learohke luhpiem åtna ussjedatdedh dan bijjelen mij sjugniehtovveme jïh govlesovvedh sov dååjresen bijre destie mij sjugniehtovveme.

JEARSOESVOETESOEJKESJE SKUVLESNE

Learohken nomme:

Reakedsbiejje:

Jearsoesvoetesoejkesje dorjesovveme giestie:

Daatoe:

SKAAROEH TIHKS SEKSUELLE DÅEMIEDIMMIE SKUVLESNE

Heannadimmieh orreme skaaroeh tihks seksuelle dāemiedimmie skuvlesne? Jis jaavoe, buerkesth heannadimmide.

SKUVLEN BARKIJH JÏH SKUVLEDAJVE

Skuvlen barkijh

Mah barkijh gaskesem utnieh learohkinie?

Guhte dejstie barkijjstie tjoeperrimmien bijre daejrieh learohken skaaroehthiks seksuelle dæmiedimmien bijre?

Mah daerpies jeatjah barkijh skuvlesne bievnesh åadtjoeh learohken dæmiedimmien bijre?

Jis jaavoe, guktie sæjhta dam darjodh?

Maam vaaksjoemidie learohke dælie åtna, jÏh lea nuekie?

Gåarede daerpies vaaksjomem tjÏrrehtidh guktie lea dælie?

Gie diædtem åtna learohken vaahram jÏh daerpiesvoeth digkiedidh jeatjah skuvlen barkijigujmie?

Skuvledajve

Mah dajvh skuvlesne gusnie ij Leah vaaksjome?

Mah jeatjah dajvh mah maehtieh vaahram lissiehtidh?

(Gåetiesijjeh skuvlesjaljosne, maadthskuvle seamma gåætesne jnv.)

Sæjhta daerpies årrodh dæjtie råajvarimmide aelkedh;

Guktie edtja råajvarimmieh sjiehtesjidh, gåæssie, jÏh gie diædtem åtna daate dorjesåvva:

KLAASSETJIEHTJELE

Gieh klaassesne maehtieh práásehke árrodh learohken dáemiedimmien gaavhtan, jñh man ávteste?

Nuekie vaaksjome klaassetjiehtjielisnie?

Man jijnjh bievnesh áejvielohkehtæjja jñh jeatjah tjáadtjoehtæjjah learohken ávteste klaassesne byöroh learohken dáemiedimmien, vaahram jñh daerpiesvoeten bijre utnedh?

Mah sjñere heannadimmieh jallh tñjjh gusnie learohke vielie hájnan/raessesne/seknies/skealhkoen váájnoe?

Maahta lissie dáarjoem/vaaksjomem vedtedh learoehkasse gosse numhtie?

Learohken sijjie klaassestjiehtjielisnie hijven?

Mah tsiehkieh/tñjjh learohke luhpiem átna klaassetjiehtjielistie vaedtsedh akten skuvletæjmoen?

Klaassetjiehtjele ij skaaroehthks seksuelle guvvieh jallh dáemiedimmiem utnieh?

Jeatjah learohkh klaassesne mah seksuelle gielem utnieh, jallh jeatjah learohkh mah skaaroehthks seksuelle dáemiedimmiem utnieh?

Guktie seksualeööhpehtimmie, jñh lea daerpies learohke vielie ööhpehtimmiem áádtje?

Áejvielohkehtæjja tjuaara ryöjredidh learoehkinie soptsesidh dan seksuelle dáemiedimmien bijre? Jis jaavoe, magkeres dáarjoem lohkehtæjja daarpesje?

Mah sjñere vaahradajvh klaassetjiehtjielisnie (vuesiehtimmie: Gosse lohkehtæjja jeatjah learohkigujmie soptsese), jñh guktie maahta dam gñetedidh?

Mah tsiehkieh gusnie lea fysiske gaskese geerve almetji/learohki jallh learohki/learohki gaskem?

Sæjhta daerpies árrodh daej ráajvarimmiejgujmie nierhkedh:

Guktie edtja ráajvarimmide sjñehtesjidh, gáessie, jñh gie díedtem átna daate dorjesávva:

TSIEHKIEH KLAASSETJIEHTJELEN ÅLKOLEN

Mah learohkh sijhtieh joekoen præåsehke årrodh learohken dåemiedimmien gaavhtan, jïh guktie maahta dam gietedidh?

Magkeres vaaksjomenjieptjie lea daelie gosse learohke:

I)Klaassetjiehtjeli gaskem vaedtsieh II) Gaskebeapmoem byöpmedieh III)Eejehtimmie

Jis daerpies vielie vaaksjoeminie, guktie sæjhta dam tjirrehtidh?

Mah daerpies sjïere njoelkedassigujmie ohtjegåatan vaedtsedh, sjåavhkemisnie, gaarvoetjiehtjielisnie jnv.?

Byjrese klaassetjiehtjelen ålkolen ij sturrije seksuelle guvvieh, dåemiedimmiem jïh plearoeh utnich?

(Vuesiehtimmie: Baahrtseme mobijlese, daata, speale jnv.)

Sæjhta daerpies årrodh daej råajvarimmiejgujmie nierhkedh:

Guktie edtja råajvarimmieh sjïehtesjidh, gåessie, jïh gie diedtem åtna daate dorjesåvva:

DIGITAALE AREENA

Heannadimmieh orreme gusnie learohke lea daatovrem/mobijlem nuhtjeme seedtedh jallh juekedh seksuelle guvvieh j̄ih filmh?

Learohke daatovrem/mobijlem nuhtjeme pornoem jallh jeatjah nedtesijjeh vovejnedh seksuelle sisveginie?

Barkijh daejrieh mobijleåtnoen bijre sjåavhkemesijjine, gåårvedstjiehtjelinie jallh tuvresne?

Sæjhta daerpies årrodh learohkem nyøjhkedh baahtsemem utnedh daatovrese/mobijlese skuvletijjen?

Skuvle ööhpehtimmiem åtna etihkeles åtnoen bijre digitaale d̄irregijstie j̄ih sosijaale medijijstie?
Mah daerpies learohke vielie ööhpehtimmiem dan bijre åådtje?

Sæjhta daerpies årrodh daej råajvarimmiejgumie n̄ierhkedh:

Guktie edtja råajvarimmide sj̄iehtesjidh, gåæssie, j̄ih gie d̄iedtem åtna daate dorjesåvva:

6. LISSIETJAALEGE SEKSUAALEMEADTOE

Nöörjen bysvehtslaaken mietie (2005, § 302, § 304, § 305) bysvehtsem dahkoej ävteste äädtje goh seksuelle däemiedimmie, seksuelle dahkoe, seksuelle darjomh jih maanah vuelelen 16 jaepieh raantan vaeltedh. Baakoetjierth buerkiestieh man itjmies doh joekehts seksuelle dahkoe leh. (Justijse- jih riejriesvoetede-partemeente, 2008-2009, s. 211). Seksuelle dahkoe jih däemiedimmie maanaj vööste vuelelen 14 jaepieh, lea raantan vaeltedh (bysvehtslaake, 2005, § 299). Raantan vaeltedh lea dihte itjmiesommes seksuelle dahkoe bysvehtslaaken mietie (Justijse- jih riejriesvoetede-partemeente, 2008-2009, s. 215-216). Jienebh dejstie dahkojste mah leh meatan geerve jih skaaroehthiks seksuelle däemiedimmesne dan ävteste bysvehtslaaken nualan bäetieh, jih lea meadtoe. Nöörjesne meadtoen vuelieaaltere 15 jaepieh (bysvehtslaake, 2005, § 20a) mij sæjhtha jiehtedh maanah vuelelen 15 jaepien båeries mah meadtoeh darjoeh eah bysvehtsdiedten dej ävteste utnieh.

Pollise maahta læjhkan aamhtesh goerehtidh mejtie maanah bijjelen 12 jaepien båeries leh dorjeme, jih maahta daamtaj voestes instaanse årrodh mij daajroem äädtje skaaroehthiks däemiedimmien bijre mejtie maanah leh dorjeme. Gihtjehtimmie daamtajommes dorjesävva maanagåetesne (barnehuset) mij maahta vielie viehkiem öörnedh maanese.

Seksuelle vuelieaaltere Nöörjesne lea 16 jaepieh, naakede mij sæjhtha jiehtedh maanah vuelelen 16 jaepieh riektesisnie eah maehthieh sijjen jáähkesjimmiem vedtedh ektesne årrodh seksuellelaakan. Biedtemeääjvaladtje jih reaktasuerkie sijhtieh dan ävteste pollisebieljelimmie noere almetijstie vuelelen 16 jaepieh vuarjasjidh mejtie gåabpatjahkh dam sijhtin jih mejtie seamma båeries aaltarisnie, skearkagimmesne jih kognitijve funksjovnesne ävtelen bysvehtsaamhtesem soejkesje.

7. LISSIETJAALEGE SJVÖHTEHKE VIEHKIEDİENESJH /ETAATH MEJGUJMIE LAAVENJOSTEDH

VOESTESLINJADIENESJH

Maanavaarjelimmie

Maanavaarjelimmien äejvienjoelkedasse lea hoksedh maanah jih noerh mah tsiehkij nuelesne jielieh mah maetieh dej healsoem jih evtiedimmiem skaaroohtidh, daerpiess viehkiem jih hoksem äadtjoeh reaktioe tijjese. Maanavaarjelimmie edtja aaj viehkiehtidh guktie maanah jih noerh jearsoe byjjenimmietsiehkies äadtjoeh. Maanavaarjelimmielaake maanavaarjelimmieäejvieladtji diëdtem jih barkoelaavenjassh stuvrie. Maanavaarjelimmiëdiesje edtja uvtemes viehkiem jih däärjoem vedtedh guktie eejhtegh jijtjh maetieh sijjen hoksiediedtem gorredidh. Maahta vuesiehtimmië gaavhtan raerieh jih bihkedimmie ärrodh fuallhkan, viehkierääjvarimmie, däärjoealmetje jih maanagiertesijje.

Maanavaarjelimmie diëdtem ätna maam darjodh gosse:

- Maana tsiehkij gaavhtan hieimesne jallh jeatjah fääntoej gaavhtan sjiere viehkierääjvarimmieh daarpesje.
- Itjmies faatoeh dennie biejjeladtje hoksene maana äädtje, jallh itjmies faatoeh dennie persovneles gaskesisnie jih jearsoesvoetesne mejtie maana daarpesje aalteren jih evtiedimmiem mietie.
- Eejhtegh eah hoksh akte skiemtjes maana jallh funksjovneheaptoes maana mij sjiere viehkiem daarpesje sijjen daerpiess baehtjierdimmiem jih lierehtimmiem äädtje.
- Maana daaresjamme sjædta jallh dihte jeatjah itjmies dahkoeh dääjroe hieimesne.
- Storre hille maanan healsoe jallh evtiedimmie maahta skaarese sjidtedh dan ävteste eejhtegh eah buektehth nuekie diëdtem utnedh maanan ävteste.
- Maanan leah itjmies dämiedimmietsagkesh mah gaskem jeatjah vääjnoes sjidtieh gosse maana daamtaj meadtoeh dorje jallh ruvsemehtieh daamtaj bääjhtoehlaakan nuhtjie jallh jeatjahlaakan.

Jis maanavaarjelimmie daajroem äädtje dagkeri tsiehkij bijre, dellie diëdtem ätna dallatjinie lihkebe goereltimmieh darjodh.

Pedagogeles psykologeles dienesje

P-diënesjen mandaate lea stuvresovveme ööhpehtimmielaaken mietie § 5-6 jih maanagiërteleaaken mietie § 19 c. PP-diënesje dovne systeeme- jih individestuvrelth barkoelaavenjassh ätna, jih edtja learohkh viehkiehtidh mah sjiere sjiehteladtemem daarpesjeh. Aajkoe lea feerhmeles, seammavyörtge s jih sjiehtedamme pedagogeles faalenassem vedtedh. PP-diënesje edtja aaj viehkiehtidh maanagiertide jih skuvlide sjiehteladtedh maanide jih learoehkidie sjiere daerpiessvoetigujmie.

Healsoeskiemtjesäjhtere

Healsoeskiemtjesäjhtere daajroem ätna healsoerääjvarimmiej bijre mah individese, dæhkide jih seabradahkese sjiehtie. Healsoeskiemtjesäjhtere vihkeles räällam ätna däärjodh jih bihkedidh maanah jih noerh sjiere daerpiessvoetigujmie viehkiem äadtjoeh, jih maahta learoehkidie bihkedidh healsoen, evtiedimmiem, byjjenimmiem, ektiejeleden, seksualiteeten jih prevensjovnen bijre. Jeatjah laavenjassh maetieh ärrodh viermieh /byjresebarkoe maanide, noeride jih fuellhkide, jih laavenjostoe skuvline barkoe- jih liëremebyjresen bijre.

Fuelhkievaarjelimmie

Gaajhkesh mah tsagkesh, vigkieh jih aehpieh dääjroeh fuelhkesne maetieh faalenassem bæhtjierdimmiem jih raeriestimmiem bijre äadtjodh fuelhkievaarjelimmieste. Fuelhkievaarjelimmiëkontovrh leah gaskem jeatjah psykologh jih sosionomh mej jaarhkeööhpehtimmie fuelhkieterapijine. Fuelhkievaarjelimmie ij seehtemem kriëvh dääktaristie jallh plearoh, jijtje gaskesem vaalta juktie latjkoem darjodh voenges fuelhkievaarjelimmiëkontovrine. Diënesje lea namhtah, jih barkijh sjavehtsvoetediedtem utnieh.

SPECIALISTEHEAL- SOEDIENESJH

Maana- jñh noerepsykiatrijine

Maana- jñh noerepsykiatrijen poliklinihke (daaroen BUP) lea faalenasse spesialistehealsoedienesjsnie maanide jñh noeride. Barkoe öörnesovveme goh poliklinihkeles faalenasse psykiske healsoevaarjelimmien sisnjelen maanide jñh noeride. BUP:n äejvielaavenjassh leah maanah viehkiehtidh aaltarisnie 0-17 jaepieh jñh dej fuelhkieh, goh salkehtimmie, bæhtjierdimmie, raeriestimmie jñh sjiehteladteme ektiedamme psykiske tsagkesidie, dämiedimmietsagkesidie jñh lieremetsagkesidie. BUP maanam salkehte jñh bæhtjerde laavenjostosne primæære hoksealmetjigujmie jñh voesteslinjaldienesjigujmie.

Habiliteeremedienesje maanide jñh noeride

Habiliteeremedienesjen ulmiedæhkie lea maanah jñh noerh aaltarisnie 0-18 jaepieh mah funksjovnegiehpiedimmieh utnieh mejgujmie reakadamme jallh mænngan åådtjeme, jñh maanah mejtie sávma evtiedimmiet sagkesh utnieh. Habiliteeremedienesje faalenassem vada salkehtimmien jñh diagnostiseeremen, bæhtjierdimmien, raeriej jñh bihkedimmien bijre skiemtjide, eejhtegidie jñh barkijidie hiejetjietlesne.

Statens barnehus

Statens barnehus / Staaten maanagætie lea faalenasse maanide jñh noeride mejtie sávma vædtsoesvoetem jallh seksuelle daaresjimmieh dáájreme jallh vuajneme, gusnie pollisebieljelimmie gaávnesne. Faalenasse lea aaj geerve almetjidie psykiske evtiedimmieheaptojne. Staaten maanagætie aaj raerieh jñh bihkedimmien vada privaate almetjidie jñh byögkeles instaanside anonyme aamhtesinie mah leah ovtjietle.

Pollise

Pollisen leah gellie joekehts laavenjassh, gaskem jeatjah meadtoeh goerehtidh, jñh hööptije barkoe maanajgujmie jñh noerigujmie. Pollise barkeminie meadtoeh tjöödtjestidh noeri gaskem jñh heerredidh olles dah sjugniehtovvh. Pollise dan åvteste gaskesem åtna noerebyresigujmie, skuvligujmie, russigujmie jñh lea stieresne gusnie noerh leah. Daate dorjesávva juktie daejredh maam noerh darjoeh jñh goerehtidh mejtie

daerpies meatan fulkedh mejtie naan noerh leah lissie vaahresne maam akt vaarege jallh luhpehts darjodh. Jis pollise tjoeperde maanaj leah dæriesmoerh, leah meadtoem dorjeme jallh leah vaahresne meadtoem darjodh, maehtieh maanah vuelelen 18 jaepien bæeries jñh dej eejhtegh tjoeperrimmiesoptsestallemasse gohtjedidh.

Bufetat

Maana- noere- jñh fuelhkieetaate (Bufetat) lea öörnesovveme vijhte regijovnine jñh diedtem åtna staaten maana- jñh fuelhkievaarjelimmien åvteste. Bufetat edtja maanide, noeride jñh fuelhkide, mah dam daarpesjeh, råajvarimmieh jille jñh reaktie kvaliteetine vedtedh abpe laantesne. Bufetat tjietlen maanavaarjelæmman faalehte maanavaarjelimmieinstitusjovnh, foestehiejmh jñh sjiere viehkieråajvarimmieh hiejesne mah leah joekehts jñh spesialiseereme.

Vigkieraerie

Vigkieraerie lea staateles dienesje mij liktemem faalehte goh vuekie vigkieh gietedidh. Vigkieraerie doh bysvehtsriekteles reaksjovnh tjirrehte goh likteme vigkieraeresne, fulkesimmie vigkieraeresne, ungdomsoppfølging noerfulkesimmie jñh ungdomsstraff noerebysvehtse. Vigkieraerie sivijle aamhtesh gietede mejtie guejmieh jallh byögkeles etaath buakteme. Tjåanghkoeh vigkieraeresne maahta liktemetjåanghkoeh, stoerretjåanghkoeh, noerestoeerretjåanghkoeh, sjiehteladteme tjåanghkoeh, fulkesimmietjåanghkoeh jallh jeatjah tjåanghkoeh årrodh maam vigkieraerie öörnedne. Aajkoe lea guejmieh dialogen tjirrh maehtieh hijven vuekieh gaavnedh, mejtie lea tjietle meadtoej åvteste maeksedh, jallh relasjovnh almetji gaskem bueriedidh. 12 vigkieraerieh abpe laantesne.

MAAHTOEJARNGH

RVTS

Regijonaale vierhtiejarngh vædtsoesvoeten, traavmatihkeles raessien jîh aemieluesemehöoptemen bijre (RVTS) leah vierhtie gaajhkesidie mah sijjen barkosne almetjh gaavnedieh mah dååjrehtimmieh vædtsoesvoetine jîh seksuelle daaresjimmiejgumie utnieh, jallh traavmatihkeles raessie, migrasjovne jallh aemielueremedâeriesmoerh. RVTS maahtoevtiedimmie vadt dotkemen jîh faagevtiedimmien tjîrrh, jîh bihkedimmien, konsultasjovnem, ööhpehtimmien, kuvsjh jîh konferansh faalehte.

RVTS:n laavenjasse lea sjiehteles maahtoevtiedimmien vedtedh dejtie mah barkeminie dam hööptedh. Daate dorjesåvva faagealmetjigumie jîh åvtehkgigumie ektine, dovne organisajovni sisnjeli jîh dåaresth.

Vierhtieektievoete V27 Betanien Bergen

Vierhtieektievoete V27 Betanien Bergen, lea klinihkeles vierhtieektievoete maana- jîh noerepsykiatrijese Healsoe Jillesne. V27:n ulmiedâehkie lea maanah jîh noerh mah geerve jallh skaaroehthiks seksuelle dâemiedimmien jeatjah maanaj vöoste darjoeh.

Regijonaale konsultasjovnedâehkieh

Bijre jarkan laantesne ovnessie konsultasjovnedâehkieh gââvnesieh gusnie maahta anonymelaakan tjoeperdihks, geerve jîh skaaroehthiks seksuelle dâemiedimmien maanaj luvnie digkiedidh. Vuartesjh www.seksuellatferd.no

